

DOWN TO earth

milieu | mensen | meningen

 milieudefensie
anders kijken, anders kiezen

Uitgave vereniging Milieudefensie
Friends of the Earth Nederland
jaargang 7 | december 2016

38

Noordzeervis

**Zo veel beleid,
zo weinig bescherming**

FNV

Kolencentrales dicht met
hulp van de vakbond

ALICE'S GARDEN

De stadstuin van een zwarte
predikante in Wisconsin

MILIEUMELANCHOLIE

De klimaatpsychologie van
Renee Lertzman

Water is leven

Dit is hoe het eruit ziet als Sioux indianen in de Verenigde Staten zich niet neerleggen bij de aanleg van een oliepijpleiding op hun land. In Standing Rock wordt sinds april geprotesteerd tegen de Dakota Access Pipeline, die dwars onder het meer in hun reservaat door moet gaan lopen. Een olielek zou de natuur en heilige plekken verstoren, en het einde betekenen van de watervoorziening van de Sioux en talloze anderen. Het Sacred Stone Camp bij Cannon Ball in North Dakota begon als een protest van tweehonderd lokale bewoners. Ondertussen worden er zeventuizend mensen gehuisvest, waaronder driehonderd klimaatactivisten en vertegenwoordigers van solidaire Indianengemeenschappen. Zij noemen zichzelf geen demonstranten maar waterbeschermers. Ondanks het ongewapende en vreedzame verzet, nam het politiegeweld toe. Zowel de VN als Amnesty International hebben waarnemers naar het kamp gestuurd. De beschermers krijgen wereldwijd steun. Er zijn crowdfundingacties, oproepen om investeringen terug te trekken, demonstraties, online; allemaal onder de slogan #NODAPL of Stand with Standing Rock. Begin december trokken tweeduizend veteranen naar Standing Rock om de waterbeschermers te helpen. "We willen ze een moment van vrede geven en, als we dat kunnen, een beetje druk van de ketel halen." En wat blijkt, na maanden protest heeft het Amerikaanse leger besloten deze route voor de pijplijn niet toe te staan. Een enorme overwinning.

Lees meer op standwithstandingrock.net

Tekst: Amemarie Opmeer. Beeld: Dark Sevier / Flickr

1. Manuel Beterams, *Uitgesproken*, recensie. 2. Rinske Bijl, *De Activist*. 3. Vincent Bijlo, *column*. 4. Michiel Bussink, *recept*. 5. Carolien Ceton, *redacteur*. 6. Kris de Decker, *column* Lowtech. 7. Robert Elsing, *fotograaf*. 8. Merel van Goor den Held, *freelancer*, *Consument*. 9. Janneke Juffermans, *freelancer*. 10. Katja Keuchenius, *freelancer*. 11. Wendy Kooops, *freelancer*, *Media*. 12. Evelien Matthijssen, *column* Green Evelien. 13. Koen Moons, *freelancer*. 14. Annemarie Opmeer, *hoofd-redacteur*. 15. Bas van der Schot, *cartoon*. 16. Thomas van Slobbe, *column*. 17. Myrthe Verweij, *Kort*. 18. Dinand van der Wal, *fotograaf*.

“Reserveer de halve wereld voor natuur”

Helen Kopnina opent de discussie over het delen van de planeet op basis van gelijke rechten voor álle soorten op aarde.

18 Kolencentrales sluiten? De FNV helpt mee

Het lijken onwaarschijnlijke partners, de milieubeweging en de vakbond. Toch trekken ze samen op rond de sluiting van kolencentrales.

28 Zomers parkgevoel in de winter

Buiten is het koud, binnen kun je je neervleien op een boomstammetje in het Popinn Park. Drink een bermbloesemsiroopje en laat je inspireren door de leukste groene buurtinitiatieven.

22 Werkzee of natuurgebied?

Waarom duurt het zo ontzettend lang voor er beschermde gebieden in de Noordzee zijn? Een verhaal over tegenstellingen tussen vissers, milieubeweging en wetenschappers. En een overheid die het er allemaal niet beter op maakt.

14 “Help mensen hun klimaatdepressie uit”

Hoe ga je om met 'milieumelancholie'? Dat moet je weten voor je mensen in beweging kunt krijgen, zegt psycholoog Renée Lertzman. “Elke milieuorganisatie zou een psycholoog in dienst moeten hebben.”

21 De Activist - Heilzame Hardware

Ieder huishouden heeft wel een paar elektronische apparaten in gebruik; de hardware waarmee we onze telefoontjes plegen, email versturen, de krant lezen of huiswerk maken. Al die apparaten verouderen snel, en wat dan? En hoe worden ze eigenlijk gemaakt? Drie stappen op weg naar ‘schone’ hardware, gemaakt met respect voor milieu en mensenrechten.

1. Inzamelen: met de E-Waste Race van Timmy de Vos halen

scholieren zoveel mogelijk elektronisch afval op. **2. Een opgeschoonde productieketen:** Bibi Bleekemolen laat met de Fairphone zien dat hardware ook op een eerlijke(r) manier kan worden gemaakt. **3. Hergebruik:** Arda Isildar onderzocht methodes om koper en goud terug te winnen uit elektronisch afval.

Tekst Rinske Bijl Beeld Robert Elsing

32 stadstuinieren in een Trump-staat

Milwaukee ligt in Wisconsin, een van oudsher democratische staat die de afgelopen verkiezingen ineens republikeins stemde. In deze overwegend gekleurde stad ligt Alice’s Garden, de stadstuin van Venice Williams, een zwarte predikante. Over bruggen bouwen met voedsel verbouwen.

en verder

- 06 Van het web
- 06 Schot
- 07 Onder Vuur:
 - Windmolens in Noord Holland
- 09 Commentaar: Houten zeepaardjes
- 10 Korte berichten
- 12 Gentechdebat
- 13 Vincent Bijlo
- 36 Green Evelien: Lichter licht
- 38 Recensie:
 - Wildgarantie in het Deelerwoud
- 39 Media: Filmhuishit *Down to Earth*
- 41 Consument
- 42 Recept: Honingkoek
- 44 Lowtech: Spierkracht
- 44 Oproepen en agenda
- 45 Slobbe: Vallende sterren

Kort | Van onze website

Down to Earth publiceert veel meer dan je misschien denkt. Onze website staat vol stukken die niet in het magazine verschijnen. Hier lichten we er een paar uit. Vind veel meer op downtoearthmagazine.nl. **Klik!**

Opinie

Jan Terlouw: “De jeugd moet morgen in staking gaan”

Foto: Wiki Commons

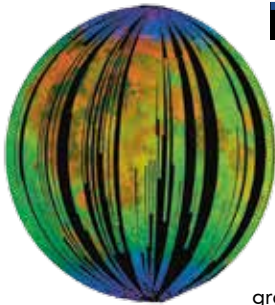
boek, *Het Hebzuchtgas*, is een stevige aanklacht. Een gesprek over TTIP, politieke verantwoordelijkheid en wat de jeugd van tegenwoordig te wachten staat.

Door: Hans Wetzels
URL: downtoearthmagazine.nl/jan-terlouw-de-jeugd-moet-morgen-in-staking-gaan/
Jeugdboekenschrijver Jan Terlouw was ooit hét gezicht van D66. Inmiddels vindt de ex-politicus dat de samenleving kapotgaat aan de neo-liberale politiek. Zijn nieuwste

Milieu

Vloeken in de groene kerk op het Springtij forum

Door: Annemarie Opmeer
URL: downtoearthmagazine.nl/springtij-forum-2016
Annemarie Opmeer reisde af naar Terschelling om zich op het Springtijforum te begeven onder groen invloedrijk Nederland. Ze probeerde uit te vinden: is het logisch dat daar ook de fossiele industrie onder valt? “Als je iedereen vegetariër wilt laten worden, laat je de slager daar dan over meepraten?”

Opinie

Ruimtemijnbouw, grondstof voor conflict

Door: Richard Wouters en Liesbeth Beneder
URL downtoearthmagazine.nl/grondstoffen-uit-de-ruimte
Is het einde van de schaarste in zicht? Amerikaanse bedrijven maken zich op om een oneindige bron van grondstoffen aan te boren: de hemellichamen in de ruimte. Maar ruimtemijnbouw belooft de mensheid niet alleen extra grondstoffen. Er ontstaat ook nieuwe conflictstof.

Leven

“Ik zie documentaire als een beschavend medium”

Door: Wendy Koops
URL: downtoearthmagazine.nl/josh-fox-documentaire-gasland-climate-change/
Josh Fox, de maker van de schaliegas-documentaire *Gasland* was in Nederland, om zijn nieuwste film te presenteren: *How to Let Go of the World and Love All the Things Climate Can't Change*. Een interview over wanhoop, documentaire als actiemiddel en de arrestatie van zijn producer.

Nieuws

Trouw mag statiegeld-onderzoek WUR ‘gestuurd’ noemen

Beeld: Pixabay

Door: Myrthe Verweij
URL: downtoearthmagazine.nl/trouw-mag-statiegeldonderzoek-wur-gestuurd-noemen
Journalist Hans Marijnissen van dagblad *Trouw* stond plots voor de rechtbank, gedaagd door Wageningen University & Research. Hij had hun onderzoek naar de kosten van statiegeld ‘gestuurd’ genoemd. Maar, zo bepaalde de rechtbank, dat mag. Lees hier waarom Marijnissen zijn uitspraak deed en meer in ons statiegeld dossier.

Meningen

Onder Vuur

Elk nummer spreken wij een organisatie die bekritiseerd is op hun groene gehalte. Wat is de andere kant van het verhaal?

Voor de Wind versus provincie Noord-Holland

Afgelopen november organiseerde burgerbeweging ‘Amsterdam, kies voor Groene Energie’, ondersteund door onder andere Greenpeace, de fietsparade ‘Voor de Wind’. Het was een protest tegen het windmolenbeleid van de provincie Noord-Holland. Die legt volgens de activisten onnodig veel beperkingen op aan de bouw van windmolenparken. Is dat zo? Wij belden met gedeputeerde Jack van der Hoek.

Er is nogal wat kritiek op uw beleid. Hebben de critici een punt?

“Er wordt gesproken over ‘bovenwettelijke’ eisen die wij zouden stellen, en dat het 'bizarre' regels zouden zijn. Maar de provincie heeft gewoon het recht om aanvullende eisen te stellen. Overigens wordt er gezegd dat afgelopen zomer 18 van de 28 aanvragen uit Amsterdam afgewezen zijn. Ik weet niet waar dat cijfer vandaan komt. Van de 7 aanvragen vanuit Amsterdam zijn er 2 goedgekeurd. En een deel is afgewezen om hele andere redenen dan de aanvullende eisen, zoals veiligheid van de luchtvaart.”

Over welke eisen hebben we het?

“Bijvoorbeeld dat windmolens alleen in aangewezen gebieden mogen worden gebouwd. Dat betekent dat op sommige plekken nu geen windmolens kunnen komen. Maar dit beleid is tot stand gekomen in goed overleg met belangengroepen en na milieu-effectonderzoek.”

Is het waar dat voor de bouw van één nieuwe molen er twee oude weggehaald moeten worden?

“Ja, en een windpark moet bovendien minimaal zes molens bevatten die in een lijn moeten staan die het landschap volgt. De overweging was dat we verrommeling willen tegengaan. Nieuwe molens kunnen veel meer opwekken dan oude, dus sla je twee vliegen in één klap. Oude solitaire molens kun je weghalen terwijl je toch je energiedoelen haalt. Tegelijkertijd kunnen nieuwe projecten veel beter in het landschap ingepast worden. En dat beleid werkt heel goed.”

Waarom is de minimale afstand tot bewoning het dubbele van de landelijk vastgestelde norm?

“De afstand is niet twee keer zo groot, maar anderhalf. Bewoners, maar ook werknemers, maken zich zorgen. Zij

willen de dag liever niet doorbrengen met het geluid of de slagschaduw van een molen. Op plekken die logisch lijken voor windmolens, zoals het NDSM-terrein, werken wel mensen. Daar moet je rekening mee houden. De Provinciale Staten hebben, in goed overleg met belangengroepen, gezocht naar een verantwoorde balans.”

Hoe is het om kritiek te krijgen op uw beleid?

“Heel vervelend, want het legt eenzijdig de nadruk op wat er niet kan met de focus op een relatief klein gebied in Amsterdam. En de provincie is groter. Ja, we hebben een grens gesteld op de bouw van maximaal 685 megawatt aan windparken tot 2020. Dat is precies de gestelde opgave die we in het Energieakkoord afgesproken hebben. De beeldvorming dat we achteroverleunen, klopt niet, want er zijn ondertussen zes nieuwe aanvragen in behandeling voor windparken. Wij gaan daarmee de afgesproken doelen in het Energieakkoord gewoon halen. En als je kijkt naar het brede pakket mogelijkheden, zie je dat er ook een heleboel andere dingen gebeuren. Kijk bijvoorbeeld naar Purmerend, waar ik onlangs het grootste zonnepark van Nederland heb geopend.”

Tekst: Annemarie Opmeer Beeld Shutterstock

“Reserveer de halve aarde voor natuur”

Deze uitspraak van bioloog Edward Wilson oogstte onlangs veel kritiek. Maar Helen Kopnina, onderzoeker milieusociologie aan de Universiteit Leiden, verdedigt hem. Tekst **Manuel Beterams**

Soms heeft de vorming van een nieuw natuurgebied tot gevolg dat de bewegingsvrijheid van de lokale bevolking wordt beperkt. Dat is een gevoelige discussie, want in die gevallen worden arme mensen van hun land verjaagd en moeten zij hun traditionele levenswijze opgeven, zo stellen sommige antropologen. Natuurbescherming gaat gek genoeg vaak over deze mensenrechten, en niet over dieren en ecosystemen. Helen Kopnina hekelt deze antropocentrische benadering. Zij vindt uiteraard dat de rechten van mensen gerespecteerd moeten worden, maar vindt ook dat de rechten van niet-mensen ondergesneeuwd zijn geraakt in de discussie. Het nieuwe boek van de beroemde bioloog Edward Wilson *Half-Earth* werd met kritiek onthaald. In het verlengde daarvan wil Kopnina de discussie openen over het daadwerkelijk delen van de planeet op basis van gelijke rechten voor alle soorten op aarde. Hierover schreef zij een artikel in het wetenschappelijke tijdschrift *Biological Conservation*.

U vindt dat we de halve aarde voor natuur moeten reserveren? “Ja, het is een oproep tot meer morele verantwoordelijkheid van onze kant voor de natuur. Met mijn stelling wil ik vooral een discussie opstarten over wat rechtvaardig is voor dieren, planten en andere levende soorten. Helaas is het op dit moment helemaal geen realistische discussie, want de vraag wat rechtvaardigheid is, wordt beantwoord door maar één diersoort. Wij als mensen beslissen wat rechtvaardig is. Het erge is dat de moord op andere levende wezens nu als toelaatbaar wordt gezien. We hebben het er niet eens over, het wordt totaal buiten de morele beschouwing gelaten. En dus hebben we het zeker ook niet over het opzij zetten van natuur in het belang van de dieren zelf.”

Uw collega-wetenschappers kijken er anders tegenaan? “Er zijn collega’s die hetzelfde denken. Ik heb vooral kritiek op een aantal specifieke collega’s, die ik dan ook met naam heb genoemd. Zij staan voor een type sociaal-wetenschappers dat helaas het wetenschappelijke

veld domineert. Zij zien milieurechtvaardigheid als gelijkstaand aan sociale rechtvaardigheid en hebben het over de verdeling van milieubaten en –risico’s. Baten zijn dan de natuurlijke hulpbronnen en de risico’s zijn zaken als vervuiling. Arme mensen die niet het juiste deel van de baten krijgen: dat is sociaal onrechtvaardig. Maar de dieren en planten waar het bij natuurbehoud eigenlijk over gaat, blijven totaal buiten beschouwing. We hebben het over maar één diersoort: de mens. Terwijl die juist het probleem vormt voor de natuur. We zijn nu met 7,5 miljard mensen; roofdieren die bovenaan de voedselketen staan. We consumeren samen teveel, want we zijn met teveel.”

Begrijpt u hun kritiek wel? “Absoluut. Rijken hebben een groot deel van onze hulpbronnen opgeslokt, en de problemen van arme mensen worden alleen maar groter. Daarom moeten we hier beginnen, in Nederland en in Europa, en niet bij arme mensen in het Zuiden. Zij zijn helemaal het doel niet van natuurbescherming; natuurbescherming moet gaan over een rechtvaardige behandeling van alle levensvormen.”

Het doel van natuurbehoud zou zoveel mogelijk biodiversiteit moeten zijn? “Precies. Hier zijn gelukkig ook goede voorbeelden van. Zo organiseerde de

Partij voor de Dieren vorig jaar een inzamelingsactie. Met het opgehaalde geld werd natuur aangekocht in het Drentse Daarle. Voor die partij betekent natuur beheren: de natuur aan haar lot overlaten. Dat kunnen we in Nederland doen, want we hebben het geld ervoor. We zouden op veel grotere schaal land moeten opkopen en teruggeven aan de natuur. De natuur haar gang laten gaan; dat gaat over het verschil tussen *deep* en *shallow ecology*. Bij laatstgenoemde bescherm je de natuur, omdat het voor jezelf beter is, terwijl *deep ecology* spreekt over de intrinsieke waarde van de natuur en het beschermen om het beschermen. Vanuit dat vertrekpunt kom je op dierenwelzijn. De volgende stap is dierenrechten, maar daar zijn we nog niet aan toe. Het is toch moeilijk voor ons mensen om ons los te maken van ons antropocentrisme.”

Er worden wel stappen gezet. Zo worden aan chimpansees in gevangenschap rechten toegewezen en in de grondwet van Bolivia wordt Moeder Aarde beschermd. Hoe ziet u dat? “Ik zal twee voorbeelden geven. Als ik op straat stap en ik word aangereden en overlijd, dan is dat een ernstige affaire. De chauffeur wordt vervolgd. Als hetzelfde gebeurt met een kat, dan gebeurt er niks. Dan is er alleen een dode kat, geen ophef. Het tweede voorbeeld: we houden honden en katten. Een van de eerste dingen die we doen is deze dieren ‘helpen’, ze steriliseren of castreren. Het recht op reproductie wordt ze direct ontnomen. In onze maatschappij bestaan totaal geen basisrechten voor dieren.”

Ik zie wel praktische bezwaren bij, bijvoorbeeld, het niet steriliseren van katten. “Dan zeggen we: er zijn teveel katten. Maar nooit zeggen we: er zijn teveel mensen. Ook daar zien we die

antropocentrische benadering in terug. En dan hebben we het nog over katten, die we speciaal als gezelschapsdier hebben gefokt en die we liefhebben. Niet eens over ‘ongedierte’, daar nemen we het helemaal niet voor op.”

Hoe zijn de reacties op deze voorstellen? “Die zijn extreem. Collega-wetenschappers nemen woorden in de mond als racisme en ecofascisme. Als ik zeg dat ik dieren gelijke rechten gun, reageren mensen direct: ‘Oh, dus je vindt mensen niet zo belangrijk?’ Maar dat heeft niemand ooit gezegd. Ook extreme bewegingen als Animal Liberation Front en Earth Liberation Front hebben nooit een mens omgebracht. Omdat alle leven belangrijk is. Ik denk dat die karikaturen vooral gevoed worden door angst. Als we alle rechten gelijktrekken, is de mens niet meer de belangrijkste soort, en dat vinden mensen geen prettige gedachte. Maar het betekent niet dat mensen dood moeten of vreselijk zijn.”

Ziet u dit al meer op de maatschappelijke agenda komen? “Ja, dat gebeurt en dat is een goede ontwikkeling. Net als het mensenrechtendebat indertijd is dit een revolutionaire discussie. Mensen die opkomen voor dierenrechten worden nu nog belachelijk gemaakt, maar zo begon het ook met vrouwenrechten en de afschaffing van de slavernij. Natuurlijk is de situatie anders, want slaven en vrouwen kunnen praten en dieren kunnen dat niet. Dus heb je voortdurend mensen nodig die de dieren verdedigen. Ik probeer met mijn artikel de discussie levend te houden, zodat antropologen worden gedwongen om niet verder te gaan met het idee: wij mensen eerst. Ik vind het bevoornden van één diersoort boven alle andere een vorm van racisme en dat maakt me kwaad. Die kwaadheid helpt me om te gaan schrijven.” □

Commentaar

Houten zeepaardjes

Het is de zomer van 2011 als ik in een klein rubberbootje urenlang over de golven van de Noordzee stuit. En steeds misselijker word. Ik ben nog nooit zo ver op zee geweest. Toen ik op de kaart zag waar ik naartoe moest, had ik geen idee hoe lang dat varen was; de Klaverbank. Wie gaat daar naartoe? Nou, Greenpeace dus. De Klaverbank had een zeereservaat moeten zijn, maar de praktijk viel nogal tegen. Beschermende maatregelen werden niet uitgevoerd, vissers bleven komen. Greenpeace besloot er naartoe te varen met een schip vol campaigners, persvoorlichters en zwerfkeien. Onder het oog van journalisten als ik, werden de stenen uit het ruim getakeld om ze te laten afzinken. Dan *kon* er niet meer gevist worden, beleid of geen beleid. Leuk houten zeepaardje eraan voor de foto. Nu, vijf jaar later, schrijven we over precies dezelfde patstelling tussen vissers en milieubeweging, die nog altijd voortduurt. Met één verschil. Die stenen van toen, die zijn de vissers niet vergeten.

Onlangs sprak ik Greenpeace over een ander onderwerp: sluiting van de kolencentrales. De organisatie werkt samen met de vakbond om bij sluiting de kolencentrale-medewerkers een goede regeling te bieden. “Het is moeilijk praten met de milieubeweging”, vertrouwde een engineer me desondanks toe. De kloof tussen mensen die trots zijn op hun werk en milieuvactivisten die een groenere wereld willen, is er nog steeds. Maar langzaam groeit het besef aan beide kanten dat rechtvaardigheid en een schoner milieu twee kanten van dezelfde medaille zijn. Strijden tegen de bioindustrie gaat ook over de rechten van boeren. Schonere lucht gaat ook over de rechten van mensen die van a naar b moeten. En hoe moeilijk dat ook is, dat zal ook moeten gelden voor de zee. Wil je een goed beleid ontwikkelen voor vis, dan kan dat niet zonder vissers. “Ze hebben een onderwaterrobot met een camera, dat is leuk hoor”, zei de man die ons destijds naar het Greenpeaceschip voer. “Ik vaar hier al jaren en ik had geen idee wat er allemaal leefde.” Aan boord kijk ik mee op de monitor. Ik schrik een beetje. Het is echt heel erg saai. De duikers hier vertellen hetzelfde: dag na dag vonden ze niets anders dan een omgeploegde zandvlakte. Depressief werden ze ervan. Onbekend maakt onbemind, zegt een van de onderzoekers in ons coverartikel, en ik weet nu wat hij bedoelt. Wie weet er wat er op de zeebodem gebeurt? Vissers. En de milieubeweging. Het wordt tijd dat die tot elkaar komen.

Annemarie Opmeer, hoofdredacteur

VS - NEDERLAND

Woede om investeringen ING en ABN Amro in Dakota Access pijpleiding

In de Amerikaanse staat Noord-Dakota heeft maandenlang protest tegen een geplande oliepijpleiding voor schalie-olie eindelijk succes gehad. De pijpleiding van bijna 1800 kilometer zou de Missouri rivier kruisen onder het Oahemeer, dat een Siouxreservaat van drinkwater voorziet. Het vreedzame verzet van de Sioux en hun duizenden bondgenoten werd door de autoriteiten en bewapende particuliere veiligheidsdiensten beantwoord met fors geweld, met honderden gewonden als resultaat. De Sioux kregen steeds meer steun van solidariteitscampagnes over de hele wereld, ook uit Nederland. De ING Bank investeert 248 miljoen dollar in de pijpleiding. Daarnaast financiert ABN Amro een bedrijf dat mede de Dakota olie-

pijpleiding wil aanleggen, met 45 miljoen dollar. Met petitie en manifestaties werden de banken opgeroepen hun financiering terug te trekken. “De Sioux indianen zijn niet gehoord en zijn terecht bang voor vervuiling van hun drinkwater en grond,” zegt Peter Ras van de Eerlijke Bankwijzer. “ING en ABN Amro moeten de oproep van de Sioux ter harte nemen: stop alle betalingen aan dit project en de bedrijven erachter.” De Noorse bank DNB heeft haar aandelen in de Dakota Pipeline inmiddels van de hand gedaan. Begin december nam het geniekorps van het Amerikaanse leger, dat de aanleg overziet, eindelijk het besluit de voorgestelde route af te keuren en milieueffectrapportages te eisen voor alternatieve routes.

WERELD

300 miljoen kinderen in extreem vieze lucht

Uit een studie van Unicef blijkt dat wereldwijd maar liefst 300 miljoen kinderen in gebieden wonen waar de lucht extreem vervuild is. Dat wil zeggen: in gebieden waar meer dan zes keer de internationale normen overschreden worden. Als je kijkt naar de plaatsen waar de normen van de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) ‘gewoon’ worden overschreden, dan leeft 90 procent van de kinderen wereldwijd in vervuilde lucht. Unicef gebruikte satellietgegevens voor de studie. Luchtvervuiling is medeverantwoordelijk voor de dood van 600 duizend kinderen per jaar – meer dan het aantal slachtoffers van malaria en HIV/AIDS bij elkaar. “Geen enkele maatschappij kan luchtvervuiling negeren. Kinderen en schone lucht zijn essentieel voor de toekomst: we moeten beide beschermen,” zegt de directeur van Unicef in *The Guardian*.

Nederland: Minister Schultz goochelt met cijfers om lucht langs 130km wegen schoner te doen lijken, stelt Milieudefensie +++ **Monumentale ‘troeteleik’** op middenberm A58 dreigt toch voor wegverbreding te moeten wijken +++ **Tonijn** in Nederlands supermarktschap vaak nog op onverantwoorde wijze gevangen, meldt Greenpeace +++ **NAM** en **Shell** schrijven wel erg actief mee aan gasbeleid, blijkt uit WOB door Milieudefensie +++ **Warmterevolutie:** Amsterdam gaat, na nieuwbouw, ook bestaande corporatiewoningen van het gas afhaken +++ Aantal lokale duurzame **energie-coöperaties** stijgt sterk +++ Nederlandse exportkredietverzekeraar **Atradius** mogelijk betrokken bij milieuschade en schending van mensenrechten in Brazilië, oordeelt Buitenlandse Zaken naar aanleiding van klacht van BothENDS +++ **Europa:** GroenLinks voor-

WERELD

Klimaatactie scheepvaart: nog even geduld aub

Volgens de internationale scheepvaartorganisatie IMO was het een mijlpaal, maar de NGO Transport&Environment spreekt van een schandelijk falen: de scheepvaartsector stelt klimaatactie nog even uit tot 2023. Ondanks het werkplan om de uitstoot terug te brengen, wat IMO al sinds 2003 klaar heeft liggen. En ondanks het feit dat de scheepvaart een van de snelst groeiende bronnen van broeikasgassen is. “De IMO verraadt het klimaatakkoord van Parijs,” vindt Transport&Environment (T&E), een Europese milieukoepel waar ook Milieudefensie lid van is. Binnen de IMO, dat onderdeel is van de Verenigde Naties, werd wel overeenstemming bereikt over het terugdringen van zwaveluitstoot. Een voornemen dat overigens al uit 2008 stamt. T&E roept de EU op om de scheepvaart nadrukkelijk op te nemen in het Europese klimaatbeleid.

VERENIGD KONINKRIJK

Burgemeester Londen in actie tegen uitbreiding Heathrow

Sadiq Khan, de Londense burgervader, steunt stadsdelen die samen met Greenpeace de uitbreiding van vliegveld Heathrow bij de rechter aanvechten. Met een derde landingsbaan zorgt Heathrow ervoor dat de Engelse CO₂ uitstoot “straks door het dak gaat”, aldus Greenpeace. Volgens burgemeester Khan stelt Heathrow nu al meer omwonenden bloot aan vliegtuigherrie dan de vliegvelden Charles de Gaulle, Frankfurt, München, Madrid en Schiphol tezamen. Dat leidt tot stress, slaapverstoring en slechtere prestaties in de schoolklassen. Een extra landingsbaan zou bovendien voor nog meer luchtvervuiling zorgen op plekken waar de normen nu al worden overschreden. “Ik wil zorgen dat deze ellende niet over de Londonaren wordt uitgestort”, aldus Khan in een persverklaring. Londen zal de stadsdelen en Greenpeace met expertise en advies bijstaan.

BANGLADESH

Anu Muhammad met de dood bedreigd

De vooraanstaande econoom, publicist en activist Abu Muhammad (60) in Bangladesh heeft telefonische doodsb bedreigingen ontvangen. Dat meldt de mensenrechtenorganisatie Frontlinedefenders. Muhammad voert sinds 2010 actie tegen de geplande Rampal kolencentrale in zijn land. De centrale moet vlakbij het grootste mangrovebos ter wereld, de Sundarbans, worden gebouwd. Grote hoeveelheden kool moeten voor de centrale worden geïmporteerd en per vrachtwagen dwars door het kwetsbare gebied naar de centrale worden gebracht. Frontlinedefenders is een schrijfactie ter ondersteuning van Muhammad gestart. De organisatie roept de autoriteiten van Bangladesh op de doodsb bedreigingen aan het adres van Muhammad grondig te onderzoeken en zijn veiligheid te garanderen.

NEDERLAND

Bedroevende resultaten ‘Plastic Heroes’ recycling

De inzameling van plastic via het Plastic Heroes systeem, opgezet door de verpakkingsindustrie, levert nauwelijks milieuwinst op. Dit in tegenstelling tot inzameling van PET via het statiegeldsysteem. Dat concludeert Recycling Netwerk, dat milieuorganisaties vertegenwoordigt. Uit onderzoek blijkt dat van het plastic in huisvuil maar een vijfde gerecycled wordt door de gescheiden inzameling. Het grootste deel daarvan blijkt ondanks alle was- en sorteer-

activiteiten onverkoopbaar. De kosten om daar vervolgens vanaf te komen zijn hoger dan de waarde van het materiaal. Uiteindelijk wordt maar 5 tot 10 procent van het zo ingezamelde verpakkingsmateriaal hergebruikt ter vervanging van nieuw plastic. Ook de klimaatwinst is nihil, zo zegt Recycling Netwerk: zo’n 9 kilo vermeden CO₂ uitstoot per inwoner (2013). Wie één keer met de trein in plaats van met de auto van Utrecht naar Amsterdam rijdt, bespaart al

meer. Het Afvalfonds Verpakkingen noemt deze cijfers echter ‘onjuist en misleidend’ en stelt in een persbericht tot wel 51 procent recycling te bewerkstelligen. Recycling Netwerk benadrukt dat statiegeld op kleine plastic flesjes zowel voor het milieu als financieel veel meer zou opleveren. Een online petitie van de Plastic Soep Surfer die oproept om statiegeld op kleine flesjes in te voeren is al door bijna 17 duizend mensen ondertekend.

Nederland: Live tuinvogeltelling

Elk jaar in de winter vraagt de Vogelbescherming of je zin hebt om een half uurtje niets anders te doen dan vogels te kijken, in je eigen tuin. Heerlijk toch. Dit jaar is de telling op 28 en 29 januari 2017. Doorgeven van de getelde vogels kan onder andere via een speciale app. Dit jaar kun je op **tuinvogeltelling.nl** bovendien live volgen welke getelde vogels andere mensen insturen.

LIBERIA

Milieuoorganisatie bedreigd

Medewerkers van de NGO Green Advocates (Groene Advocaten) worden thuis lastiggevallen door ambtenaren en met arrestatie bedreigd. Hun kantoor werd gesloten en een familielid is opgepakt. Eind oktober is er een arrestatiebevel uitgevaardigd voor voorzitter Alfred Brownell. Mensenrechtenorganisatie Global Witness maakt zich grote zorgen om de situatie. Brownell vertegenwoordigde gemeenschappen wier landrechten werden geschonden door bedrijven. Volgens de online krant *Front Page Africa* houdt het arrestatiebevel voor Brownell mogelijk verband met een verzoek van de Liberiaanse overheid. Brownell is gevraagd om deel uit te maken van een juristenteam dat Guus Kouwenhoven wil vervolgen. De Nederlandse zakenman en houthandelaar werd ook in Nederland verdacht van wapensmokkel en oorlogsmisdaden tijdens het bewind van Charles Taylor in Liberia. Brownell zou het verzoek om medewerking hebben geweigerd omdat dezelfde regering “gemeenschappen in heel Liberia terroriseert, en mij intimideert en bedreigt vanwege mijn werk van de afgelopen jaren.”

Meningen | Gentechdebat

Het zwart-wit denken rond gentech doorbreken: dat was wat de redactie beoogde met het coverartikel van de vorige *Down to earth*, ‘Moeten we nog wel tegen gentech strijden?’ Hoofdredacteur Annemarie Opmeer riep in haar commentaar lezers op hun mening te geven. En dat deden ze vol overgave. Lees mee.

De oproep tot discussie werd door een aantal lezers gewaardeerd. Huib de Vriend bijvoorbeeld, prijst de redactie dat zij “een poging doet dit thema bespreekbaar te maken. Het lijkt me goed om de voorwaarden die je als milieubeweging wilt stellen aan een veilige, gezonde, eerlijke en schone voedselproductie als uitgangspunt te nemen en vervolgens met open vizier te kijken naar de technieken, methoden en organisatievormen die daar een bijdrage aan kunnen leveren. **Verkondig niet alleen dat het anders moet, denk als de milieubeweging mee over concrete innovaties. En protesteer waar je ziet dat het mis gaat.**”

Lobby

Andere lezers betogen dat het artikel vooral laat zien dat *Down to earth* in de valkuil van de gentechlobby is getrapt. **“Het is een lastig terrein waar enorme financiële belangen mee gemoeid zijn en waarop een leger van lobbyisten actief is”,** schrijft Tjerk Dalhuisen. “Dat het artikel Patrick Moore opvoert als milieuactivist is bijzonder. Hij is een dik betaalde industrilobbyist, een van de grote verkopers van het goudenrijstfabeltje. [...] Ook Mark Lynas en zijn volgelingen Stijn Bruers in België en Hidde Boersma in Nederland zijn niet bepaald onafhankelijk.” **“Het is inderdaad zeer merkwaardig dat in dit artikel [...] een ‘groeierende groep’ milieuvrijwilligers geïdentificeerd wordt die ‘bekeerd’ zou zijn wat gentech betreft”,** beaamt Nina Holland. “Het gaat om een zeer klein groepje enkelingen.” Bruers verweert zich in een reactie tegen de kanttekeningen die bij zijn onafhankelijkheid worden gezet.

De macht van Monsanto

In het oorspronkelijke artikel werd Monsanto door niemand als positief voorbeeld aangehaald. Ook de commentatoren zijn het erover eens dat “de manier waarop Monsanto gentech gebruikt om een monopolie te verkrijgen en zelfstandige boeren de nek om te draaien” een slechte zaak is. **“Technologie kan gebruikt worden om mensen uit te buiten, te onderdrukken, hun vrijheid in te perken,”** vervolgt Willem Drok, **“maar het kan ook emanciperen, bevrijden en helpen een bestaan op te bouwen.** Dus moet je ervoor strijden dat het onderzoek en de ontwikkeling gestuurd worden door de vragen van onderaf, dat er voldoende onderzoekscapaciteit is buiten de multinationals, dat regeringen op tijd de wetten en regels op orde hebben. [...] **Hoe zou je gentech kunnen inzetten om lokale landbouw te ondersteunen en de voedselzekerheid te vergroten zonder mensen afhankelijk te maken van de wereldmarkt?”** Dat kan niet, vindt Rasscha Wisse. “Het is een fabel dat gewassen zo makkelijk met gentech aan te passen zijn. **Het gouden rijst verhaal is al heel oud. Dat hoorden we eind jaren negentig al, en al die tijd is er geen enkel nieuw**

zogenaamd superras bij gekomen.” Gentech maakt al bijna 30 jaar haar beloftes niet waar, benadrukt ook Tjerk Dalhuisen. “Geen hogere opbrengsten, geen vermindering van gif, geen gezondere gewassen, geen tolerantie tegen zout of droogte. Voor al deze problemen zijn vele praktische en laagdrempelige oplossingen voorhanden. Slimme, moderne, agro-ecologische technieken stellen kleine en grote boeren overal ter wereld in staat op zonder afhankelijk te worden van de agrochemie bedrijven hun opbrengsten te verhogen, hun bodem te verbeteren en de landbouw echt duurzaam te maken. [...] Daar moet alle publieke onderzoeksgeld naartoe.”

Voedselvoorziening

Veel van de reacties zijn van tegenstanders van gentech. **“Het belangrijkste argument tegen gentech,”** zegt Anke Korteweg, **“lijkt mij de neiging van voorstanders de voedselvoorziening wereldwijd van industriële landbouw te verwachten.** Een ongewenste productiewijze uit het oogpunt van milieu, klimaat, en – in grote delen van de wereld – verdeling van werk en inkomen.” Bovendien, zegt Eelco, hebben we voor die voedselvoorziening helemaal geen gentech nodig. “Als we de wereldwijde landbouw anders indelen, de verspilling tegengaan, in het westen wat bescheidener gaan leven en de klimaatverandering weten te stoppen, is er voldoende voedsel voor iedereen. [...] **Met gentechgewassen kunnen we onze huidige levensstijl misschien iets langer volhouden. Moet je dat willen? Ik vind van niet.**”

Opbrengst

Een terugkerend discussiepunt is ook het verschil in opbrengst tussen biologische en gangbare landbouw. **“In de regel geeft gangbaar een opbrengst die 20 procent hoger is dan biologisch”,** schrijft Rix Kijne. Jan Juffermans vraagt zich af: **“Maar tegen welke prijs?** Er staan zoveel andere aspecten tegenover dat de weegschaal qua voetafdruk toch

positief uitpakt voor biologisch, of liever agro-ecologisch. Bijvoorbeeld: gemiddeld gebruikt gangbaar 40 procent meer fossiele energie en wordt in de bodem bij biologisch meer CO₂ opgenomen. Gezien het ernstige klimaatprobleem belangrijke punten. En de biodiversiteit blijkt op biologische bedrijven gemiddeld 30 procent hoger dan bij gangbaar.” Maar hoe zit het met gentech landbouw? “Uitgebreide vergelijking over vele jaren van de VS landbouw (met gentech) en de EU landbouw (zonder) toont aan dat de opbrengsten vergelijkbaar zijn”, schrijft Tjerk Dalhuisen. **Daarbij is het pesticidengebruik in de VS “enorm toegenomen (vooral herbiciden), dus daarmee is ook gelijk het verhaal dat gentech gifgebruik zou terugdringen uit de wereld.”**

Wetenschappelijke consensus

Een van de heetste hangijzers in de discussie: wat vindt de wetenschap? **“We kunnen allerlei ‘onderzoeksrapporten’ uit de kast trekken en de resultaten zo interpreteren dat ze ons gelijk voor of tegen welke oplossing dan ook ondersteunen,”** merkt Huib de Vriend op. Verschillende deelnemers aan de discussie slaan elkaar dan ook om de oren met rapporten van wetenschappelijke instituten en gezondheidsinstanties. Over de af- danwel toename van het pesticidegebruik. Over de veiligheid van gentechvoedsel. Over de hogere opbrengst van gentechlandbouw – of juist niet. Er wordt veelvuldig doorgelinkt: naar bevindingen van speciale rapporteurs van Het VN Hoge Commissariaat voor de Mensenrechten over het recht op voedsel. Of naar informatie over de verschillende genetische manipulatietechnieken.

De ene gentech is de andere niet

“Er is een onterechte welles-nietes discussie ontstaan over gentech gewassen”, vindt Marga Vintges tot slot. “Er zijn vele vormen van gentech. Alleen uitschakelen (wegknippen van niet wenselijke eigenschappen) of het toevoegen van eigenschappen. Het inbouwen van gewas-natuurlijke eigenschappen; cisgenese [...]. Genetisch inbouwen van eigenschappen die uit een bacterie, een heel ander gewas of zelfs een dier zijn gehaald, is een heel andere zaak en wellicht gevaarlijker. En dan is er de discussie over de doelen van genetisch manipuleren, bv. resistentie tegen een ziekte, of juist resistentie tegen een gewasbeschermers (Monsanto). **Het zou fijn zijn als de discussie wat verbreed werd. Ik denk ook dat er bij de meeste mensen dan een genuanceerder beeld ontstaat.**”

Wil je ook een mening kwijt over het artikel? Of ben je benieuwd naar de rest van de commentaren? De gehele discussie, alle genoemde informatiebronnen en meer, zie: downtoearthmagazine.nl/gentech-debat

Bijlo belt...

... een sociaal whiskymerk

“Chivas Regal...”
“Dag, met Vincent Bijlo.”
“Bent u boven de 18?”
“Hoezo?”
“Anders kan ik u niet te woord staan. Wij kennen onze verantwoordelijkheden, wij strijden samen met onze klanten, onze ambassadeurs van een rijke whiskytraditie, tegen alcoholmisbruik.”
“Jajaja, ik ben boven de 18, 51 om precies te zijn.”
“De ideale leeftijd voor onze rijpere whisky. Het verhaal van deze zeer aromatische drank, die 18 jaar heeft gerust, waardoor de tijd zijn heilzame werk heeft kunnen doen, begint bij 2 broers, die op een avond in een vochtige, niet warm te stoken cottage...”
“Ja, heerlijk, maar ik bel over iets anders. U bent op zoek naar de meest impactvolle sociale onderneming ter wereld?”
“Yep. We hebben 130 Nederlandse inzendingen binnengekregen, allemaal briljante startups, waarvan de jury er nu 5 heeft genomineerd. Van die 5 gaat er 1 naar de wereldwijde finale in Los Angeles.”
“En in die jury, las ik, zit Denis Fiévet, CEO van Pernod Ricard Nederland/België.”
“Klopt. Onze whisky's staan onder de Pernod Ricard-paraplu. Het verhaal van Denis Fiévet begint in een vervallen boerenschuur op het Waalse platteland. Zijn moeder was een ex-non en zijn vader de achttiende zoon van een fritesbakker uit Diarraise, een gehucht bij Dinant.”
“Prachtig, maar waarom zit hij in die jury?”
“Omdat hij het verhaal vertelt van Chivas Regal. Dat is een eerlijk verhaal, een optimistisch en positief verhaal. Daarmee dragen wij bij aan een betere wereld.”
“En verkoopt u zoveel mogelijk whisky.”
“Bij ons gaan commerciële activiteiten en zorg voor elkaar hand in hand.”
“Ik zal er aan denken als ik wakker word met een houten kop van uw whisky.”
“Altijd met mate meneer Bijlo. Mag ik iets vertellen over de 5 genomineerden? Allemaal schitterende verhalen van mensen met een geweldig brok passie. Neem nou De Legbank. Stelt mensen zonder benen, dat zijn er 30 miljoen, wist u dat, in staat zelf een goedkope prothese te maken.”
“En dan kunnen ze met die nieuwe benen naar de slijter om Chivas Regal te kopen?”
“Ik geloof dat het kwartje nog niet gevallen is meneer Bijlo. Neem nou genomineerde African Clean Energy. Dankzij hun cookstoves kunnen mensen in Afrika rookvrij koken. Elke 7 seconden sterft er iemand door het inademen van rook die vrijkomt bij koken op open vuur.”
“En elke seconde sterven er 140 mensen aan de gevolgen van alcoholmisbruik. Die verhalen zou u eens moeten delen. Daaag!”
Vincent Bijlo

Illustratie: Renée Gubbels

Renee Lertzman

over

De Amerikaanse klimaatpsycholoog Renee Lertzman zou het liefst zien dat iedere milieuorganisatie een psycholoog in dienst neemt. Niet omdat ze zich zorgen maakt over de psychische

gesteldheid van de medewerkers. Het gaat haar om de campagnes; die zullen er effectiever door worden. In november kwam Lertzman naar Nederland op uitnodiging van Radboud Reflects, het verdiepingsprogramma van de Nijmeegse universiteit. In zekere zin bracht ze een hoopvolle boodschap. Volgens Lertzman zijn de meeste mensen wel degelijk met het welzijn van toekomstige generaties en ons ecosysteem begaan. Het lukt ze alleen niet die zorg om te zetten in actie; ze lijden aan 'milieu-melancholie'.

Lertzman ondervond dit fenomeen aan den lijve toen ze als kersverse psychologie-student een bijvak klimaatwetenschappen deed. "Laten we het daar niet over hebben", lacht Lertzman als ik erop wijs dat dat alweer dertig jaar geleden is. Ook toen al werd de mens aangewezen als aanstichter van vele soorten onheil die over haar worden uitgestort. "Ontbossing, biodiversiteit, zure

regen, klimaatopwarming; iedere week hoorden we nieuwe verontrustende verhalen over de staat van onze Aarde", vertelt ze. "Het werd heel feitelijk gepresenteerd, in een enorme collegezaal. Dat al die informatie enorm beangstigend en verwarrend was, daar was geen aandacht voor."

Cognitieve dissonantie

Terwijl Lertzman week na week aanhoorde hoe onze manier van leven leidt tot wereldwijde verwoesting, leerde ze bij colleges sociale psychologie het begrip cognitieve dissonantie kennen. "Dat wil zeggen dat we het pijnlijk vinden om informatie te accepteren die conflicteert met ons gedrag of onze overtuiging", legt ze uit. Als die pijn onverwerkt blijft, komen mensen vast te zitten. Voor Lertzman was de link tussen de vakgebieden overduidelijk: iedereen draagt bij aan de klimaatverandering. Die informatie doet pijn, en die pijn stoppen we weg. En vervolgens doen we er niets mee. Lertzman was diep onder de indruk van de collegereeks klimaatwetenschappen. "Ik ervoer een intens gevoel van verlies en melancholie." Die melancholie ging zo diep, dat deze uitmondde in een depressie. Lertzman stopte met studeren. Tot ze toevallig stuitte op een flyer over een veld-

studie. De studie omvatte twee maanden waarin mensen zich onderdompelden in de wildernis en het moderne leven zoveel mogelijk probeerden los te laten. "Ik ben zo dankbaar dat ik dat heb meegemaakt. Het is lastig uit te leggen hoe ik precies uit die depressie ontsnapt ben. Het was iets met de combinatie van in de wilde natuur leven en met een klein groepje mensen samenzijn, van veel lezen en praten over milieufilosofie en *deep ecology*. Ik realiseerde me dat we onderdeel zijn van het ecosysteem. Dat het essentieel is om ons te richten op het menselijke vermogen tot herstel en de vraag waarom we in deze situatie zitten."

Terug van haar veldstudie wilde Lertzman per se klimaatpsychologie studeren. Ze was ervan overtuigd geraakt dat de inzichten uit de psychologie de milieubeweging vooruit kunnen helpen. Alleen bestond de studie klimaatpsychologie nog niet. "Niemand bij de afdelingen psychologie, klimaatwetenschappen of filosofie voelde zich geroepen om er iets mee te doen. Dus bedacht ik zelf mijn eigen interdisciplinaire studie."

Verlamming

Psychologische en emotionele effecten van klimaatverandering weerhouden mensen ➔ ervan om in beweging te komen. Lertzman

Dat niet iedereen in actie komt tegen klimaatverandering, ligt volgens klimaatpsycholoog Renee Lertzman niet aan een gebrek aan kennis of urgentiegevoel. Melancholie en innerlijke conflicten weerhouden mensen ervan in actie te komen. Lertzman adviseert de milieubeweging: pak eerst die angsten en conflicten aan.

En ga in gesprek. Tekst Wendy Koops Beeld Dinand van der Wal

klimaatmelancholie

Dr. Renee Lertzman promoveerde in de psychosociale wetenschap aan de Britse Cardiff University. Ze doet onderzoek naar psychodynamische processen met betrekking tot milieukwesties en klimaatverandering en werkt als consultant voor de private, publieke, overheids- en onderzoekssector. In 2015 verscheen haar boek *Environmental Melancholia: Psychoanalytic Dimensions of Engagement*.

→ ontwikkelde dat inzicht tijdens veldstudies voor haar promotieonderzoek. Tussen 2006 en 2009 deed ze diepte-interviews met de bewoners van Green Bay, een sterk geïndustrialiseerde regio in Wisconsin met grote ecologische problemen. De meeste mensen leken op het eerste gezicht niet onder de milieuvervuiling te lijden. Wel spraken ze steeds over de omgeving en de meren die vroeger zo schoon en ongerept waren. Het deed haar deed denken aan Freuds essay *Mourning and Melancholia*, en ook aan meer eigentijdse literatuur over verlies en depressie. “Ik besepte dat die melancholie een logische, rationele reactie op de klimaatcrisis in de weg zit. De complexe combinatie van gevoelens die mensen al dan niet bewust hebben, kan leiden tot verlamming of ontkenning.” Door die complexe gevoelens treden allerlei beschermingsmechanismen in werking. Mensen keren zich bijvoorbeeld door ‘dissociatie’ af van die verontrustende gevoelens en richten zich in plaats daarvan op andere dingen. Door die angst en ongerustheid weg te stoppen en te ontkennen, worden mensen voor de milieubeweging onbereikbaar. Dat doen mensen zelf, maar dat is niet het enige, legt Lertzman uit. Ze worden daar ook nog eens een handje bij geholpen door de communicatie van overheden, bedrijfsleven – en ook de milieubeweging zelf. In officiële communicatiestrategieën worden ingewikkelde emoties meestal genegeerd. De boodschap is óf heel positief en gericht op oplossingen, óf mensen worden doodsbang gemaakt om ze tot actie aan te zetten. “Je kunt niet meteen werken aan een oplossing, zonder eerst de verborgen angsten van mensen te erkennen. Zonder eerst te benoemen dat de situatie waar we ons in bevinden, enorm overwel digend kan voelen. Dat is contraproductief.” De eerste stap op weg naar een oplossing is volgens Lertzman dan ook de expliciete erkenning van die angsten. “We moeten mensen helpen hun gevoelens van verwarring en onzekerheid te verwerken, door die te benoemen en bespreekbaar te maken.” Pas daarna staan ze open voor oplossingen.

Splitsing

Lertzman herkent die tegenstelling tussen enerzijds de oplossingsgerichte, positieve boodschap en anderzijds de angstaan-

jagende, negatieve boodschap. De neiging om het positieve en het negatieve uit elkaar te trekken, ook wel ‘splitsing’ genoemd, reflecteert volgens Lertzman onze eigen psychologische splitsing. Mensen vinden het moeilijk om te onderkennen dat er verschillende, soms tegengestelde kanten aan een persoon of situatie kunnen zitten. “Emoties spelen een belangrijke rol in de manier waarop ons brein informatie verwerkt. Dat moeten we gebruiken in de manier waarop we mensen aanspreken. We moeten dus onderkennen dat we in een preciaire situatie zitten. Tegen mensen zeggen: niemand heeft dit gewild, maar toch zitten we nu in deze beangstigende situatie. En we moeten er iets aan doen. Dan maak je er een geïntegreerde emotionele en cognitieve ervaring van.” Aan deze boodschap van erkenning koppelt Lertzman een positieve oproep tot actie. “Het is een enorme kans voor ons als mensheid,” vervolgt ze, “om ons van onze beste kant te laten zien en creatief en verbeeldingsrijk te zijn. Waarom doe je niet met ons mee?”

Dubbelzinnigheid

Zo’n geïntegreerde oproep van bijvoorbeeld de milieubeweging moet aan nog een voorwaarde voldoen, wil zij effectief zijn, benadrukt Lertzman. Mensen nemen hun beslissingen niet op basis van rationele gronden. Het heeft dus weinig zin om ze te confronteren met nieuwe feiten, informatie of data, want daarop zullen ze hun gedrag niet aanpassen. We moeten rekening houden met wat Lertzman ambivalentie of dubbelzinnigheid noemt; in zekere zin het tegenovergestelde van splitsing. “Ons gedrag wordt bepaald door allerlei verlangens en waarden die met elkaar wedijveren en aan elkaar tegengesteld kunnen zijn. Bijvoorbeeld: familie, het milieu, zakelijk succes hebben en geld verdienen, mooie spullen bezitten, hoe mensen jou zien en hoe ze je beoordelen.” Er zit wel een bepaalde hiërarchie tussen die verlangens en waarden. “Als we begrijpen waar de grootste conflicten liggen,” vervolgt Lertzman, “kunnen we ze

hopelijk wegnemen. Daar gaat het om: het wegnemen van die ambivalentie, want die werkt verlamdend. Uiteraard willen we daar niet blijven hangen, we willen mensen helpen om andere keuzes te maken. Maar dat is een andere techniek dan de waarden zelf van mensen te proberen te veranderen, want dan komen ze in verzet. Er wordt binnen de milieubeweging veel gesproken over welke waarden mensen hebben. Ik denk dat mensen die we momenteel niet bereiken uiteindelijk om hetzelfde geven als wij. Alleen hebben zij net andere prioriteiten.”

Gesprekken

Maar hoe kun je zo’n verlamdende ambivalentie bij iemand wegnemen? Door te praten, stelt Lertzman. Ze pleit voor meer platforms voor gesprekken tussen het gewone publiek en de milieubeweging, zoals de Carbon Conversations in Engeland waar door ze sterk beïnvloed is – in Nederland kennen we ze als Klimaatgesprekken. De kracht van conversatie is enorm groot, heeft ze ontdekt tijdens de veldstudies voor haar promotie. “Dat er naar je geluisterd wordt, maar ook dat je zelf iets onder woorden moet brengen, is heel belangrijk voor complexe onderwerpen als klimaatverandering, het milieu en duurzaamheid. Vaak weten mensen helemaal niet precies wat ze ervan denken. Voor een wetenschapper als ik is het goud waard als iemand je vertelt: ik zei net wel dat ik nooit over het klimaat nadenk, maar door deze gesprekken besef ik dat het eigenlijk heel vaak door mijn hoofd schiet.” Bij gesprekken als de Carbon Conversations is het belangrijk om altijd open vragen te stellen, om vrouwen op te bouwen. Mensen moeten zich vooral niet schuldig voelen, want dan treden allerlei verdedigingsmechanismen in werking. Lertzman maakt graag gebruik van *motivational interviewing*, een sturende, persoonsgerichte gesprekstijl. De methode komt uit de klinische psychologie en wordt met veel succes toegepast in de gezondheidszorg, ook in Nederland. Aanvankelijk bij verslavingsproblemen, maar inmiddels ook bij gedragsverandering

“Gewoon de waarheid vertellen, dat zou een fantastische campagne zijn”

rond voeding en beweging. Doel is natuurlijk het bevorderen van gedragsverandering, door de dubbelzinnigheid die iemand voelt ten opzichte van die verandering te helpen verhelderen en oplossen.

Eigen inzicht

De methode toont steeds weer aan dat mensen eerder geneigd zijn te doen wat nodig is als ze het gevoel hebben dat ze niet worden veroordeeld, dat ze vrij zijn om hun eigen beslissingen te nemen. “Je benadert mensen

niet met de boodschap dat hij of zij iets móet doen, omdat we anders met z’n allen in de problemen komen. De boodschap is een radicaal andere: je gaat er vanuit dat iemand zelf het juiste wil doen en je vertrouwt dat hij of zij de goede keuze zal maken. Ook al zijn er vaak zoveel andere dingen die de aandacht opeisen.” Zoals bij dat veel terugkerende dilemma van die vliegvakantie naar een verre, zonnige bestemming, die zowel heerlijk is als enorm slecht voor het milieu. “Gewoon de waarheid vertellen, dat zou een

fantastische campagne zijn. Natuurlijk wil je lekker op vakantie, en waarom ook niet? Maar aan de andere kant wil je bijdragen aan een betere planeet. Puur door het conflict te benoemen – alleen dat – geef je mensen de kans zelf een keuze te maken.” Het is de bedoeling dat mensen zelf de zin van een bepaald soort gedrag ontdekken. “Het is veel effectiever om mensen naar een antwoord toe te begeleiden. Als ze zelf tot een bepaald inzicht komen, is de kans groter dat ze ook daadwerkelijk aanpassingen gaan doen. En dat volhouden.” Het is niet de bedoeling om met iedereen één-op-één-gesprekken te voeren, benadrukt Lertzman, maar om die benadering te vertalen naar de strategie, branding, social media en de manier waarop de boodschap wordt verkondigd.

Concreet betekent dat: stop met mensen te vertellen wat ze moeten doen en ga ze begeleiden naar wat ze zelf willen doen. “Vraag: wat wil jij eigenlijk? En laat de mogelijkheden zien. Ik denk dat activisten dat veel meer moeten doen. Dat ze anderen ten dienst moeten staan en moeten steunen. Veel mensen worden misselijk van die gedachte, die vinden dat we juist de verandering in gang moeten zetten. Begrijp me goed: dat vind ik ook. Ik sta alleen een andere aanpak voor, met meer compassie. Activisten kunnen niet altijd invoelen dat anderen de noodzaak voor veranderingen niet inzien. Ik zou het heel krachtig vinden als milieuorganisaties zouden luisteren. Dat ze zouden zeggen: we vragen niets van jullie, alleen dat je vertelt wat je ervaringen zijn. Dat vraagt om openheid en nederigheid. Dan heb je een basis om op te roepen tot meer actie.” □

Vakbonden, kolencentralemedewerkers én milieubeweging zijn in gesprek over het sluiten van kolencentrales. Onze Duitse burens kijken belangstellend toe. “De vraag die vooral leeft is: waarom wij als eerste?” Tekst Annemarie Opmeer Beeld CorporateTrailer

Bondgenoten voor een beter klimaat

Vader en dochter bewonderen de natuur. “We moeten snel ophouden het milieu te vervuilen, anders blijft dit niet bestaan”, legt de vader uit. “Daarom gaat de energiecentrale waar ik werk binnenkort sluiten.” Het dochtertje is bezorgd. Als papa zijn werk kwijtraakt, dan hoeft een beter milieu niet voor haar. Vader stelt haar gerust: de FNV gaat hen helpen.

Menigeen kijkt verbaasd op, als hij deze campagne op televisie en social media voorbij ziet komen. De vakbond wil een beter milieu? Ja, zegt Sander Wesdorp van de FNV, vanzelfsprekend. “Wij hebben mede het Energieakkoord ondertekend, waarin staat dat de uitstoot van broeikasgassen omlaag moet. Die transitie moet wel eerlijk gebeuren, dus is in het akkoord ook afgesproken dat er 15 duizend nieuwe banen bij zullen komen. Het is belangrijk dat werknemers er niet de dupe van worden.” Dus is de FNV een campagne gestart om aandacht te vragen voor de gevolgen van de sluiting van kolen-

centrales. “Wanneer die dichtgaan, is een politiek besluit. Maar vroeger of later zal het toch moeten gebeuren. Dan kun je maar beter nu vast druk zetten zodat er straks een goede regeling is voor de werknemers. En dan in de hele keten, niet alleen in de centrales zelf.” En ja, de mensen in de spotjes zijn in het echt ook medewerkers van de kolencentrales en kolenoverslagbedrijven.

De campagne is een uitkomst van een lang traject binnen de FNV. “Er is niet echt één moment of persoon aan te wijzen waardoor klimaatverandering bij ons op de agenda is komen te staan. De FNV heeft al sinds 2015 een klimaatwerkgroep. En we waren bij de klimaattop in Parijs, als een van de afvaardigingen van de wereldvakbond ITUC, om te pleiten voor groene banen in de energietransitie.”

Duitsland

De onderhandelingen rond het Energieakkoord waren het moment waarop de vakbond een bondgenoot vond in de milieubeweging.

“Daar waren wij heel blij mee”, zegt Willem Wiskerke van Greenpeace. “In Oost-Europa en Duitsland zijn vakbonden wél tegenstander van sluiting van kolencentrales.” Wat is het grote verschil met Duitsland? “Het politieke klimaat. Een echt klassiek socialisme is in Nederland politiek niet vertegenwoordigd; de SP staat vrij open voor verschillende standpunten. En wij hebben natuurlijk geen mijnen meer. In de kolensector in Duitsland werken veel meer mensen.”

Dat de kolencentrales gesloten moeten worden, vindt Wiskerke “evident”. Dat werknemers daar soms toch niet van te overtuigen zijn, komt wellicht doordat zij hele andere informatie krijgen van de eigenaren van de kolencentrales, denkt Wiskerke. Die eigenaren gaan uit van scenarios waarin ze niet hoeven te sluiten. “Het gaat om goede voorlichting, en die proberen we te geven. Mensen zijn bovendien trots op hun werk en dat is terecht, ze zijn goed in wat ze doen. Overigens wordt er niet erg getwijfeld aan

de noodzaak iets te doen tegen klimaatverandering, dat viel mij enorm mee. De vraag die vooral leeft is: waarom wij als eerste?”

Gloednieuw

Dat is precies wat ook Hans de Wit zegt. Hij is voorzitter van de ondernemingsraad bij energiereus RWE, lid van de internationale ondernemingsraad en de Raad van Commissarissen. “Van origine ben ik engineer, gespecialiseerd in het ontwerpen en onderhouden van grote verbrandingsinstallaties. Dat heb ik dertig jaar gedaan.” Nu behartigt hij de belangen van zijn collega’s. En die zijn verontrust. “Veel werknemers vragen wat de OR kan doen. Voeren we overleg met de FNV, met de politiek?” De meesten werken al lang bij RWE, veel medewerkers zijn ouder. “Ze doen hoogopgeleid, specialistisch werk. Ze

kunnen niet zomaar iets anders gaan doen.”

Er is vooral veel onbegrip voor het feit dat de installaties die gesloten worden, nog heel nieuw zijn. “Die in de Eemshaven is gloednieuw, die is vorig jaar in bedrijf genomen en heeft het hoogste rendement van heel Europa. En dan besluit de Nederlandse regering om juist die centrale te sluiten”, verzucht De Wit. Zijn collega’s zijn echt bereid om stappen te zetten, maar daar zit wel een grens aan. “Als je geen twintig meer bent, ga je ook niet zomaar verhuizen om dichterbij je werk te wonen.” Bovendien zijn ze al heel flexibel. “Er zijn medewerkers die vanuit Limburg een paar dagen per week in de centrale in de Eemshaven werken. Dan vraag je al veel van mensen.”

Om de zorgen weg te nemen, moet er andersom gedacht worden, zegt De Wit. “We snappen dat er wordt gedacht: we sluiten en daarna gaan we iets regelen. Wij vinden dat de verkeerde volgorde, daar moet je een transitietermijn voor inruimen. Hoe lang dat moet zijn weet ik niet.” Dat hangt af van hoe snel er meer groene energie en betere opslag komt. De Wit hekelt daarbij de onbetrouwbaarheid van de Nederlandse overheid. “Die wil over een paar jaar misschien wel weer wat anders.”

Europa

Er zou op Europees niveau moeten worden nagedacht over de energietransitie, vindt De Wit. “Als je hier kolencentrales sluit maar er in Tsjechië eentje bouwt, wat heeft het dan voor zin? En het is toch veel slimmer om →

“Iedereen die ik het vertel, valt van z’n stoel”

→ zonnepanelen in Spanje te leggen in plaats van hier in Nederland? Hier windmolens te bouwen in plaats van in Polen?” Maar dat gebeurt niet, verzucht De Wit. “Ik lees wel eens zo’n EU-rapport over het energiebeleid. Dat is dan een enorme rijstebrij en eindigt iedere keer weer met de conclusie dat we naar nationale oplossingen moeten zoeken. Vervolgens duurt het jaren voor er een besluit genomen wordt.” Maar iemand moet er toch mee beginnen? “We zitten hier in een luxepositie, wij kunnen ons dit veroorloven”, beaamt De Wit. “Maar ik vind dat Nederland moet proberen om iedereen mee te krijgen.”

Excuus

“Helaas is dat het ultieme excuus om niks te hoeven doen”, werpt Ike Teuling van Milieudefensie tegen. Zij is, net als Wiskerke, betrokken bij de gesprekken. “Het is vooral ontzettend dom dat die centrale in de Eemshaven gebouwd is terwijl toen ook al duidelijk was dat vanuit klimaatoogpunt helemaal niet kon. En als het aan mij lag, gingen die centrales in Polen het eerste uit. Maar we hebben hier in Nederland te maken met overcapaciteit. De energie die de kolencentrales opwekken, is totaal overbodig.” Teuling noemt nog een argument dat soms gebruikt wordt om de kolencentrales open te houden. “Dankzij het emissiehandelsstelsel mag de CO₂ van de kolencentrales die je hier sluit, elders toch weer uitgestoten worden. Dat klopt, maar het geeft vooral het falen van het emissiehandelssysteem aan. Dat kun je repareren. De overheid kan ervoor zorgen dat die uitstootrechten niet weer in de markt terechtkomen.” Wiskerke voegt zelfs toe dat er zo’n overschot aan emissierechten is, dat die van de kolencentrales nooit echt op de markt terecht zullen komen. Het punt is: als je op EU-regelgeving blijft wachten, dan gebeurt er niks.

Wesdorp begrijpt De Wits pleidooi voor een Europese aanpak wel. “Voor een grondige energietransitie is veel meer nodig. De politiek mist daar de ballen voor.” Toch kiest hij

voor de vlucht naar voren. “Je kunt je heel lang verzetten tegen de sluiting, en heel lang wachten voor je gaat onderhandelen over een regeling. Maar wie weet kom je dan van een koude kermis thuis. Als kolen als brandstof verdwijnt, heeft dit bovendien effect op de werkgelegenheid in de havens. Daarom willen we nú actie.”

Stevige gesprekken

De milieubeweging en de vakbond zijn geen natuurlijke gesprekspartners. Gaat dat altijd goed? “Het proces binnen de FNV is open, heel democratisch”, zegt Wiskerke van Greenpeace. Dat bevalt hem. “We spreken iedereen, vakbondsbestuurders, kaderleden. Het zijn soms stevige gesprekken. Wij beloven om hun campagne voor garantie voor werk en inkomen voor het personeel te steunen. Maar doen we wel genoeg? Daarnaast belooft de FNV begrip te hebben voor ons standpunt. We zijn wel een milieuisorganisatie.”

Laten we niet vergeten dat Greenpeace gewoon nog steeds actie voert bij kolencentrales. “Als Greenpeace de Eemshaven blokkeert, dan kan dat soms wel spanningen opleveren”, beaamt Wesdorp. Maar daar schrikt hij niet zo van. “Het hoort bij ons werk. We leveren ook wel eens kritiek op het UWV, of we doen een actie in het openbaar vervoer terwijl daar mensen FNV-lid zijn. We zullen Greenpeace daar niet op veroordelen. Als het maar in goed overleg gaat, zodat we de dingen kunnen uitleggen.” En nee, dat lukt niet altijd even goed. Maar vooralsnog levert dat geen gevaar op voor het proces. “Dat is hun ruimte, die moeten ze nemen.”

De Wit, die de zorgen van de werkvloer vertegenwoordigt, vindt het lastiger. “Ik heb ook om tafel gezeten met mensen van Milieudefensie en Greenpeace. Dat waren soms moeizame discussies. Ze hebben hun stelling al ingenomen: het moet gewoon groen. En dat maakt het lastig, want dan is de discussie al gesloten.” Hij hoopt op een meer open dialoog, want het idee dat kolen-

centralemedewerkers die centrale hoe dan ook open willen houden, is zeker niet correct. “Wij zijn ons echt bewust van onze maatschappelijke verantwoordelijkheid. Wij willen de centrales inzetten voor het verbranden van biomassa.”

Groeiend bewustzijn

Binnen de vakbond blijft het klimaatbewustzijn toenemen. In het conceptrapport van het visietraject dat de FNV zomer 2016 presenteerde, is klimaatverandering zelfs een van de zes kernthema’s. Bij Milieudefensie en Greenpeace groeit het besef van de noodzaak van rechtvaardigheid in de energietransitie. Ondertussen kijkt Greenpeace Duitsland met grote belangstelling naar het Nederlandse proces. Wiskerke: “Zij lopen juist tegen weerstand aan van de vakbond. Ze vinden het heel inspirerend wat hier gebeurt.” De Wit heeft op zijn beurt juist geprobeerd de Nederlandse en Duitse vakbond met elkaar te laten praten, maar dat leverde nog niets op. Zelf hoopt hij een signaal naar minister Kamp te kunnen afgeven dat er meer tijd moet worden genomen voor de sluiting. Toch, tegen alle verwachting van buitenstaanders in, zijn de partijen nog steeds met elkaar in gesprek. Teuling: “Iedereen die ik het vertel, valt van z’n stoel.” □

Timmy de Vos, 28, initiatiefnemer E-Waste Race

Project: wedstrijd elektronisch afval ophalen voor scholieren

Wat is de E-Waste Race? “Het is een wedstrijd tussen tien basisscholen in een stad of regio. Ze halen in vier weken tijd zoveel mogelijk klein elektronisch afval op bij mensen thuis. Zoals oude telefoons, waterkokers en laptops. Elektronisch afval is de snelst groeiende afvalstroom. Maar minder dan een derde belandt waar het hoort: bij de milieustraat om hergebruikt te worden.”

Hoe krijgen jullie de kinderen enthousiast? “Dat is niet zo moeilijk. Het is een wedstrijd en ze kunnen een schoolreisje winnen, dat willen ze natuurlijk wel. Ik geloof dat je dit soort problemen op een leuke manier moet aanpakken. Zeker als je de jonge generatie mee wilt krijgen. Jongeren zijn vaak gevoelig voor de status die een nieuwe telefoon of tablet geeft. Wij willen ze meegeven dat het juist stoer is om er zo lang mogelijk mee te doen en er bewust mee om te gaan.”

Hoe weten de kinderen waar ze afval op kunnen halen? “Op onze website kunnen buurtbewoners aangeven dat ze elektronisch afval thuis hebben liggen. De kinderen kunnen vervolgens met hen een afspraak maken om het op te halen. Wij voeren geen campagne voor ze maar dat doen ze zelf, en dat lukt uitstekend. Gemiddeld wordt er per wedstrijd in vier weken tijd zo’n 13 duizend kilo aan klein elektronisch afval opgehaald.”

Je bent dit jaar verkozen tot een van de honderd duurzame jonge koplopers. Hoe nu verder? “Samen met Joris Petterson ontwikkelde ik de E-Waste Arcades: spelmachines van gerecyclede materialen, zoals oude wasmachines. In plaats van geld gooi je je oude telefoon erin, dan mag je spelen. Zo zoeken we steeds nieuwe manieren om duurzaam gedrag leuk te maken.”

“Het is juist stoer om zo lang mogelijk met je telefoon of tablet te doen”

Hoe bescherm je de Noordzee?

De natuur in zee gaat hard achteruit maar wordt toch nauwelijks beschermd. De overheid draalt, en ondertussen lopen de emoties bij de verschillende betrokkenen regelmatig hoog op. “Ik kan zo echt niet met Greenpeace aan tafel zitten.”

Tekst Merel van Goor-den Held Beeld Kick Stokvis, Philip Reynaers,

Cris Toala Olivares/Greenpeace

Maar liefst zestig procent van de totale biodiversiteit in de Nederlandse Noordzee is verdwenen, zo berekende het Planbureau voor de Leefomgeving.

En toch is minder dan één procent van de zeebodem beschermd gebied. Waarom is de natuurbescherming in zee zo slecht geregeld? Reden nummer één: de partijen die het aan de onderhandelingstafel met elkaar eens moeten worden, hebben soms sterk tegengestelde belangen. Denk aan natuurbeschermers en vissers. Op een goede twee-

de plaats staat ingewikkelde (internationale) regelgeving, waardoor het proces danig bemoeilijkt wordt. Tot slot is de natuur onder water eigenlijk nog te weinig bekend – en onbekend maakt onbemind. *Down to earth* reisde het land af en sprak met de verschillende stakeholders. Het zou helpen als er beter – en in een vroeger stadium – overlegd werd, zo benadrukken alle partijen. Maar voorlopig zitten de onderhandelingen muurvast.

Slachtofferrol

In zijn huis in vissersplaatsje Ouderschild op Texel word ik door kottervisser Cor Vonk →

→ hartelijk ontvangen. Cor is getrouwd met Stella; hun kinderen spelen boven. Deze week is hij niet op zee, maar normaal gesproken is hij van zondagavond tot vrijdagmorgen van huis. Door een dergelijk werkschema kunnen vissers zelden aanschuiven als er onderhandeld wordt. Wel wordt de communicatie met het vasteland steeds beter. “Op tweederde van de schepen is nu internet, via social media kunnen we veel meer van ons laten horen. Onze profilering naar buiten toe is beter”, zegt de visser.

Tegen mijn verwachting in – ik schrijf tenslotte voor een milieutijdschrift – krijg ik antwoord op vragen waarvan ik niet eens zeker wist of ik ze wel kon stellen. Waarom vissers vaak zo zielig doen bijvoorbeeld. Je kunt toch beter met argumenten komen? Vonk kijkt zijn echtgenote even aan en knikt. “Daar wordt aan gewerkt, we willen uit die slachtofferrol. We zijn het wel, maar willen niet meer als zodanig naar buiten treden.” Toch gaan bij Vonk, als ik een aantal natuurbeschermingsorganisaties bij naam noem, alle alarmbellen af. Vorig jaar liet Greenpeace opnieuw “zwerfkeien afzinken in een visgebied”, als protest tegen het gebrek aan bescherming van zee-natuur. Die actie is één van de redenen voor Vonks vijandelijke gevoelens voor wat hij de E(nvironmental)-NGO’s noemt.

Vissersverzet

Vonk is één van de voormannen van Eendracht Maakt Kracht (EMK), de afgelopen juni spontaan opgerichte kottervissersstichting die deze zomer op verschillende plekken actievoerde. Zo stroomde eind augustus de Rotterdamse haven vol met EMK-vissers. De anders zwaar verdeelde sector streed gezamenlijk tegen offshore windmolenparken op de beste visplekken, tegen de aanlandplicht – een Europese maatregel tegen bijvangst – en tegen het sluiten van vangstgebieden in de Noordzee. De minister

van Infrastructuur & Milieu stond op het punt om nieuwe beschermde gebieden aan te wijzen, iets waar kottervissers niet blij van worden. Pim Visser is directeur van Visned, de spreekbuis van Nederlandse kottervissers als Cor Vonk. Hij zegt het zo: “De Waddenzee, dat is een natuurgebied. Maar de Noordzee is een werkzee.”

EMK omschrijft zichzelf als een club die de visserij in een positief daglicht wil stellen. Ze wil de ‘groene muur’ afbreken; een muur die de milieubeweging heeft gebouwd. Door die muur worden innovaties onvoldoende

gezien, erkend en meegenomen in de Nederlandse en Europese besluitvorming, vindt EMK. “En die innovaties hebben resultaat: het gaat hartstikke goed met de Noordzee”, benadrukt Vonk.

Uitstel

Het gaat juist niet goed, vindt Greenpeace campagneleider oceanen Tom Grijsen. “De Noordzee bestaat uit meer dan alleen commerciële vissoorten. Vooral door visserij is de zee enorm verarmd. De regering en de Tweede Kamer stellen natuurbescherming al jaren uit, of zwakken het af”. De stenenactie

Boomkorvissen

Zee-natuur wordt vooral bedreigd door visserijtechnieken waarbij de zeebodem wordt omgewoeld. Een hoofdrol is daarbij weggelegd voor de boomkorvisser. Een boomkor bestaat uit stalen buizen die over de bodem slepen, vaak met extra ‘wekkerkettingen’ die voor het sleepnet worden gespannen en de zeebodem omwoelen. Op die manier wordt de vis uit de bodem verjaagd, maar wordt ook het bodemleven – wieren, schelpdieren, zeeanemonen, koralen – verstoord en beschadigd. Op termijn leidt dat tot veranderingen in het ecosysteem en de soortensamenstelling; de bodem verarmt. Zo is in de zuidelijke Noordzee de soortensamenstelling al sterk veranderd en zijn over de hele wereld bijzondere leefgebieden verloren gegaan. Opvolger van de boomkor is de pulskor, waarbij de wekkerkettingen vervangen zijn door sleepdraden waar stroomstootjes doorheen lopen. Door zo’n stroomstoot verstijft schol; de vis trekt krom en gaat zo het net in. Voor deze techniek hebben een flink aantal Nederlandse vissers een ontheffing, elektrisch vissen is namelijk verboden in Europa. Lange termijngevolgen van deze techniek op het zeeleven zijn nog niet helder.

In de zomer van 2011 liet Greenpeace een aantal zwerfkeien afzinken op de Klaverbank, als protest tegen het uitblijven van beschermde gebieden op zee. Deze actie roept nog steeds woede op bij vissers, die de stenen een gevaar vonden.

“De platvissector moet een transitie ondergaan. De schade daarvan is maatschappelijk niet meer te verantwoorden” – Tom Grijsen, Greenpeace

was volgens hem broodnodig, als protest tegen het gebrek aan daadkracht van de Nederlandse regering om de Noordzee te beschermen. Een gevaarlijke actie? “De vissers hebben een rechtszaak tegen de stenenactie aangespannen”, zegt Grijsen. “En die hebben ze verloren.”

Dankzij Europese regelgeving zijn er in de afgelopen jaren toch beschermde gebieden in de Nederlandse Noordzee aangewezen. Maar in de praktijk is er nog steeds niets veranderd, zeggen natuurbeschermingsorganisaties Stichting de Noordzee en Greenpeace. “In die gebieden gelden nog geen beschermende maatregelen. In werkelijkheid is minder dan één procent van de bodem van de Noordzee momenteel beschermd”, zegt Floris van Hest, directeur van Stichting de Noordzee. Volgens Tom Grijsen wordt dat – mede – veroorzaakt door de gevoeligheid

van de politiek voor de visserijlobby. “Er zit al een behoorlijke tijd een conservatieve, rechtse, pro-visserij meerderheid in de Tweede Kamer. Alles waarvan dit machtsblok denkt dat het de belangen van de huidige visserij in de weg staat, wordt tegengehouden.” Bovendien is wat er op de zeebodem leeft onbekend en daarom onbeminde, denken de natuurbeschermers. En zij zijn niet de enigen, ook de mariene bioloog Rob Witbaard wijst erop. “Als hier op Texel een levende bultrug strandt, is de wereld te klein. Maar het systematisch kort houden van een bodemecosysteem, waarbij bodemdieren als anemonen en schelpdieren als het ware worden afgemaaid; daar kraait niemand naar.”

Wetenschappelijke onenigheid “Een gezond systeem bestaat uit méér dan tong en schol alleen”, vindt ook Han

Lindeboom, hoogleraar mariene ecologie aan Wageningen Universiteit en bestuurslid van Stichting de Noordzee. In 1990 was Lindeboom afdelingshoofd bij het Nederlands Instituut voor Zeeonderzoek (NIOZ). In die hoedanigheid adviseerde hij de overheid om vijftientwintig procent van de Nederlandse Noordzee te sluiten voor visserij. Voorlopig onderzoek wees uit dat de gevolgen van de boomkorvisserij – visserij die de zeebodem verstoort om bodemvissen als schol en tong te kunnen vangen – vele malen groter waren dan ooit werd gedacht. “Het was de tijd van de twaalf meter lange boomkorren met vijftien wekkerkettingen. De zeebodem kreeg op sommige plekken wel zeven keer per jaar een boomkor over zich heen. Ons onderzoek leverde binnen twee weken significante resultaten op. Visserij is dodelijk voor het systeem, dat was zo duidelijk als wat”, aldus Lindeboom. Het

“De Waddenzee, dat is een natuurgebied. Maar de Noordzee is een werkzee” – Pim Visser, Visned

Op dit moment zijn er in de kustzone drie gebieden aangewezen als onderdeel van het Europese Natura 2000 natuurnetwerk: de Voor-delta, Vlakke van de Raan en Noordzeekustzone. Daarnaast zijn afge- lopen mei nog drie gebieden aangewezen als Natura 2000-gebied: de Doggersbank, de Klaverbank en het Friese Front. In aanvulling hierop werkt het Nederlandse kabinet ook aan de instelling van beschermde gebieden op basis van de Kaderrichtlijn Mariene Strategie: de Centrale Oestergronden en delen van de bodem van het Friese Front. Aan het opstellen van beschermingsmaatregelen wordt nog gewerkt.

→ advies van Lindeboom viel buitengewoon slecht bij vissers, visserijonderzoekers en de minister van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij. In het latere adviesrapport was sprake van gebiedssluitingen, maar die plannen verzand- den toen vissers dreigden de haven van Rotterdam te blok- keren.

Adriaan Rijnsdorp, visserijbioloog bij Wageningen Marine Research, ervaart het omgekeerde. “De claim van natuurbescher- mers dat de visserij een desastreus effect heeft, is niet altijd goed onderbouwd. In de praktijk blijkt het veel ingewikkelder te zijn. Een ecosysteem kan totaal anders reageren dan men voorspelt. Dan heb je als marien ecooloog een verdomd slecht ver- haal.” Met die conclusie is Witbaard het niet eens. De effecten van visserij zijn inderdaad moeilijk zichtbaar te maken, beaamt hij, en daarom staat natuurbescherming altijd op achterstand. “Er zijn 101 manieren waarop zo’n systeem kan reageren op dingen die je niet in de hand hebt, zoals weersprocessen. Die onvoorspelbaarheid is gewoon onder- deel van het vak, maar wordt gebruikt als argument tegen de ‘natuurlobby,’” vindt Witbaard.

Stakeholders

Ondertussen kampt die natuurlobby met een overheid die haar rol niet stevig genoeg invult. Als er in beschermde gebieden maat- regelen getroffen moeten worden, is het vol- gens een woordvoerder van Economische Zaken “belangrijk om alle stakeholders er zo goed mogelijk bij te betrekken.” Maar in de praktijk gaat dat herhaaldelijk mis. Het eer- ste plan van Han Lindeboom stuitte inder- tijd al op veel weerstand. Visserijbioloog Rijnsdorp gaf destijds vanuit het Rijks- instituut voor Visserijonderzoek (RIVO, later opgegaan in Wageningen Marine Research) commentaar op het plan. “De stakeholders die erdoor geraakt worden, hadden betrok-

ken moeten worden in het proces.” Vanaf het begin met alle partijen om tafel zitten geeft betere resultaten, beaamt ook Lindeboom.

Ook toen in 2004 gebieden met een bijzon- dere ecologische waarde werden geselec- teerd voor de Natura-2000 richtlijn, werden de stakeholders pas gevraagd toen de lijnen al op de kaart gezet waren. “Dat was een grote fout”, benadrukt Lindeboom. “Het gevolg was dat er binnen de aangewezen gebieden onderhandeld werd over de bescherming. Daardoor werden de gebieden in stukjes gehakt; een driehoekje hier, een vierkantje daar. Alleen de voor de visserij oninteressante stukken bleven over, onmo- gelijk om te handhaven en van weinig eco- logische betekenis. Er had Noordzeebreed onderhandeld moeten worden.” Het effect is dat de patstelling voortduurt.

Nationale ambitie

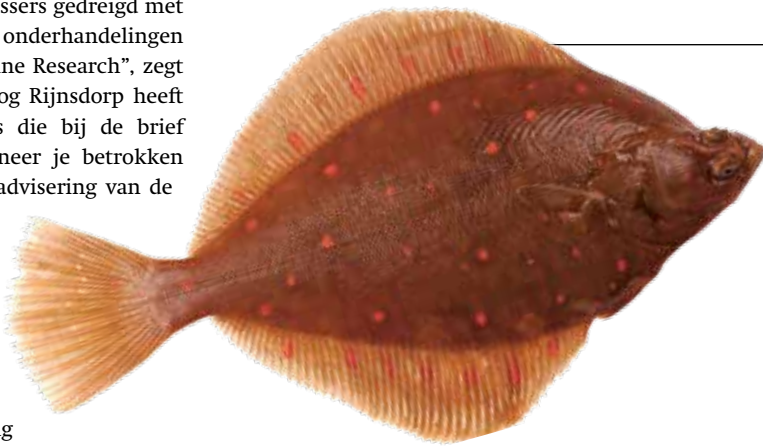
Hoog tijd om de natuurbelangen een zetje te geven. Afgelopen voorjaar nam onder andere Han Lindeboom het initiatief voor een brief aan minister Schultz. In de brief pleiten 21 wetenschappers op persoonlijke titel voor een geloofwaardiger invulling van

de ambitie die de overheid zichzelf heeft gesteld: ‘het vrijwaren van 10 tot 15 pro- cent van de Nederlandse Noordzee van noemenswaardige bodemberoering’. Volgens de wetenschappers leiden de huidige maatregelen tot ongeveer 5 procent beschermd gebied. En dat gebied is dan niet eens tegen alle vormen van bodemvisserij beschermd. De onderzoekers, waar- onder ook Witbaard, dringen er in de brief op aan twee grote gebieden te beschermen: het gehele Friese Front en een deel van de Centrale Oestergronden. Tezamen beslaan die gebieden ruim 10 procent van de Neder- landse Noordzee. “Een diepte-investering na meer dan een eeuw intensief gebruik”, aldus de wetenschappers.

De brief aan de minister maakte behoorlijk wat los. Lindeboom is niet langer werkzaam bij Wageningen Marine Research, waar hij directielid was. En dat is niet het enige. “Sinds de brief hebben vissers gedreigd met een boycot van verdere onderhandelingen en van Wageningen Marine Research”, zegt Lindeboom. Visserijbioloog Rijnsdorp heeft kritiek op zijn collega’s die bij de brief betrokken waren. “Wanneer je betrokken bent bij het proces van advisering van de overheid dan geeft het geen pas om op per- soonlijke titel advies te geven”.

Innovatie

Ondanks de patstelling over gebiedsbescherming is er de laatste jaren veel veranderd in de platvissector. “In de jaren 80 kon je de vis- serij de schuld geven van overbevissing,” zegt visser Vonk. “Er is toen te veel gevestigd. Maar we hebben flink geïnoveerd de laat- ste jaren.” Inderdaad is een groot deel van de kottervloot overgeschakeld van boomkor naar pulskor. Deze techniek is minder scha-

delijk voor de zeebodem en levert minder bijvangst op.

Het heeft natuurlijk ook geholpen dat de vloot gehalveerd is. “Dat heeft de visstand sterk verbeterd,” beaamt Vonk. Toch krijgt de sector hiervoor niet het zo gewenste

“Wij zijn vóór een gezonde zee, want daar zijn wij onderdeel van. Vissers zijn één met de natuur” – Cor Vonk, EMK

schouderklopje van de natuurbeschermers. Volgens Stichting de Noordzee was die halvering het gevolg van Europees visserij- beleid waar de vissers destijds fel tegen waren. Bovendien gaat de innovatie lang niet ver genoeg, zegt Tom Grijsen. “De plat- vissector moet een transitie ondergaan. De huidige werkwijze en de schade daarvan is maatschappelijk niet meer te verantwoor- den. De overheid moet de visserij helpen duurzamer te gaan vissen. Waarom vist iedereen niet met grotere maaswijdte en een ontsnappingspaneel? Dan krijgt de vis de tijd om te groeien, en later vang je ‘m toch wel.” De mening van EMK staat daar recht tegenover. De groep is vooral vóór een gezonde zee, zegt Vonk. “Want daar zijn wij onderdeel van. Vissers zijn één met de natuur.”

Kunnen milieuclubs en vissers ooit tot elkaar komen? Ondanks alles heeft Visned directeur Pim Visser goede hoop. “We moe- ten met elkaar praten. Als je dat niet doet, maak je een boeman van elkaar”, benadrukt hij. Wel moet er eerst oud zeer uit de weg geruimd worden, zegt hij met een frons. “Zolang mijn achterban Greenpeace ziet als stenengooiers die het leven van vissers in gevaar brengen, kan ik echt niet met die partij aan tafel zitten.” □

“Een gezond systeem bestaat uit méér dan tong en schol alleen” – Han Lindeboom, hoogleraar mariene ecologie

Onkruidlimonade in een binnenpark

Amsterdam heeft sinds kort het eerste PopinnPark van Nederland. Een plek waar parkgevoel, duurzame initiatieven en onverwoestbaar enthousiasme elkaar ontmoeten.

Tekst **Janneke Juffermans** Beeld **Dinand van der Wal**

“Ok een glaasje bermbloemensiroop?” vraagt een meisje bij binnenkomst in het PopinnPark aan de Middenweg te Amsterdam. De grasmatten op de vloer nodigen uit om warme winterlaarzen in te wisselen voor vrolijke sandaaltjes. Vogeltjes fluiten via de speakers, er staat een onbewoond insectenhotel en planten tieren welig in potten en langs de muur, terwijl buiten een gure wind waait. De limonade, naar eigen keuze genuttigd met water of prosecco, smaakt heerlijk en doet denken aan een wei. Eén van de groene ondernemers die vanavond zijn verhaal komt vertellen heeft de limonade gemaakt van bloemen die langs de N247 groeien. Het PoppinPark is een initiatief van René Dronkers, Esther Verhamme en Liduine Smals. Hun doel is om natuur naar binnen te halen en het zomerse parkgevoel ook in de winter te ervaren. Het Park biedt bovendien een platform aan ondernemers en kunstenaars die met een groene, circulaire economie bezig zijn, zo vertelt Dronkers. Hij had in New York al zo’n park gezien en was enthousiast geworden. Bovendien wil-

de hij graag iets anders met zijn leven, weg uit de reclamewereld waar alles om het geld draait, en ruimte bieden voor goede duurzame initiatieven. Ook Verhamme, communicatie-adviseur, en Smals, ervaren in Pop-up initiatieven, wilden een mogelijkheid creëren voor ongedwongen ontmoetingen. Het PopinnPark heeft een uitgebreide programmering: met workshops, kampvuurconcerten, lezingen en exposities. Vanavond is er in samenwerking met Pakhuis de Zwijger een editie van ‘De groene reis door de stad’. Ondernemers komen vertellen over hun groene, duurzame initiatieven. De ongeveer

dertig aanwezigen zijn neergestreken op houten stammetjes. In hun midden brandt een namaakkampvuur. Hoewel het niet gezellig knettert of lekker ruikt, verspreidt het wel een warm licht.

Zaadschieter

Een van de aanwezigen is kunstenaar P. J. Roggeband. “Met mijn kunst wil ik een beetje jennen,” vertelt hij. Hij bedacht bijvoorbeeld ‘uitlaattuinen’, ofwel houten kistjes met planten erin, die je kunt meenemen. “Handig met de flexibilisering van de arbeidsmarkt en de hype van kantoortuinen.” Ook →

Blazen is niet nodig bij dit indoor houtvuurtje.

→ bedacht hij het pronkstuk van de etalage van het PopinnPark: een zaad-mitrailleur, gemaakt van onder andere een knalpijp. Inclusief schietmechanisme waarmee je zaadjes de grond in kunt knallen. “In het kader van *guerilla gardening*,” lacht Roggeband. Het apparaat wordt niet gebruikt maar zet wel aan tot denken, hoopt hij.

Buren

Niet alleen het PopinnPark is groen bezig in deze buurt. Enkele bewoners zijn dat ook. Zo komt de bermbloemenlimonade van ‘De Onkruidenier’ in de buurt, ofwel Ronald Boer en Jonmar van Vlijmen. Ze maken van het onkruid ook thee, likeur, pesto’s en zelfs een lustopwekkend elixer. Ze worden inmiddels wel wat moe van het plukken, vertelt Boer. Dus willen ze het onkruid ook gaan kweken en telen. Dat lijkt weer niet logisch. Waar blijft zo het vrije, vrolijke, dichtbij de natuur en ongecultiveerde van wat je buiten vindt?

Ardine Nicolai, ook een buurtbewoner, zoekt de duurzaamheid dichterbij dan de N247. Ze wil de warmte die vrijkomt bij het koelen van de ijsbaan in de buurt gebruiken om huizen te verwarmen. Dat blijkt lastiger dan gedacht, omdat de huizen nu op een andere manier verwarmd worden. Nu is Nicolai op zoek naar partners waarmee ze haar idee toch uit kan voeren. Ze geeft de moed niet op. Dat geldt ook voor de andere initiatiefnemers die hun plannen presenteren en steeds hartelijk applaus krijgen van het publiek. De start-ups blijken een gedeeld dilemma te hebben. Hoe moet je doorgroeien als de vraag naar je product stijgt, zonder wegens gebrek aan capaciteit het overzicht te verliezen?

Noodhulp

Barbara Vos weet inmiddels van de hoed en de rand als het gaat om duurzaam innoveren. Ze en komt daar als ervaren rot graag over vertellen aan de nog ploeterenden onder ons. Ze is werkzaam bij Open House, een innovatieplatform voor festivals. Dat inno-

“Ons doel is om natuur naar binnen te halen en het zomerse parkgevoel ook in de winter te ervaren”

veren gebeurt onder andere door start-ups, universiteiten en bedrijven te koppelen aan vraagstukken die organisatoren van festivals hebben. Zoals hoe je duurzame oplossingen vindt voor het eten, de toiletten en de tenten. Misschien heb je er nooit aan gedacht, zo legt Vos uit, maar vluchtelingenkampen lijken op festivalterreinen wat betreft de vraagstukken waarmee ze worstelen. Dus werkt Open House inmiddels ook samen met het Rode Kruis. Vos’ advies is: groei stapje voor stapje en niet met zevenmijslaarzen.

Opgemonterd

Na de gezellige borrel die volgt, gaat iedereen met een opgemonterd

gemoed de kou weer in. De avond was een ode aan de creativiteit en het optimisme van de duurzaam gezinde burger. Tegen alle verdrukking in. Dronkers wijst op een vakantiefoto van bomen die door de muur van een kas-teelruïne groeien. “Wij zijn niet uit te roeien, komen op de gekste plekken naar boven. En dat blijft zo.” □

Reclaim Alice's garden

je roots in

Venice Williams bestiert een grote stadstuin in Milwaukee, Wisconsin: Alice's Garden. Ze verbouwt er groenten en kruiden, maar ze doet nog veel meer. Met bezoekers de discussie aangaan over het slavernijverleden van de Verenigde Staten bijvoorbeeld. En tegenwicht bieden aan de zojuist gekozen president Donald Trump. “Wij gaan door met bruggen bouwen en mensen bij elkaar brengen.” Tekst **Katja Keuchenius** Beeld **Amanda Jeanne Rindal**

Midden in Milwaukee, de grootste stad van de Amerikaanse staat Wisconsin, hupt een konijn tussen de snijbiet en de boerenkool. ‘Kijk nou!’ roept een jonge vrouw verheugd. Glimlachend legt Venice Williams (54) uit dat konijnen niet alleen maar leuk zijn als je eten verbouwt. Williams geeft een rondleiding door haar bonte verzameling stadsmoestuinen. Met een kleine zonnebril bovenop haar slanke dreadlocks loopt ze naar een grote plant en wijst op de plasjes regenwater die zich tussen de bladeren hebben verzameld. “Vroeger dronken slaven hieruit”, vertelt ze zonder blikken of blozen. Williams, zelf Afro-Amerikaans met een beetje Choctaw (Indiaans) bloed, is niet bang voor het thema slavernij. “Kinderen die hier les krijgen, nemen nu soms ook een slokje. Ze weten dat hun voorouders water niet voor lief namen.”

Verdeeldheid

Williams is een Lutherse predikant en woont al 27 jaar in Milwaukee. Over de verdeeldheid in haar stad opent ze graag het gesprek in de kerk, op lokale online media en in haar tuin Alice's Garden. Daar doet ze dat bijvoorbeeld met het stukje tuin dat omringd is met een opvallend wit hek. Mensen die er

nieuwsgierig naartoe lopen, moeten vaak even slikken als ze eenmaal dichtbij genoeg zijn om het bordje te kunnen lezen: Master's Kitchen Garden.

Milwaukee staat bekend als de meest gesegregeerde stad van Amerika. Blanken zijn er in de minderheid en wonen vooral in de voorsteden. Alice's Garden ligt in het noordelijke deel van de binnenstad van Milwaukee, het meest achtergestelde deel van de stad. Bijna alle bewoners hebben hier een donkere huidskleur en geen diepe zakken. De verschillende bevolkingsgroepen uit de stad lijken soms in parallelle werelden te leven. Ze zien elkaar in de kantoren en voorzieningen in het centrum waar de blanken meestal per auto naartoe gaan; gekleurde bewoners nemen de bus. Het is gelukkig niet meer zo zwart-wit als vroeger, maar de ongelijkheden veroorzaken nog veel onvrede. Dat blijkt als in de zomer van 2016 een weekend lang rellen losbreken in Noord-Milwaukee na het doodschieten van een donkere man door een, overigens ook donkere, agent. Williams klom in de pen. “De lucifers van de protestvuren werden al decennia geleden afgestoken”, schreef ze. “Laat iets nuttigs oprijzen uit de as.”

Verkiezingen

Maar toen stemde een meerderheid van Wisconsin op 8 november voor Donald Trump. Zijn overwinning kwam, in een staat die sinds Ronald Reagan niet meer op een →

Alice's Garden

Venice Williams vernoemde haar tuin naar Alice Meade-Taylor, de eerste Afro-Amerikaanse directeur van een publieke instelling in Milwaukee. De tuin beslaat twee hectare grond, waarop al sinds 1972 eten wordt verbouwd. Alleen gebeurde dat niet op een goede manier. Behalve een paar abrikozencijfers groeiden er tot Williams ontsteldenis aanvankelijk alleen éénjarige planten; elk jaar werd alles omgeploegd. Voor Williams is stadslandbouw een welkome tegenhanger van de eentonige mais- en sojavelden op het platteland. In Alice's Garden plant ze sinds haar start in 2005 vooral veel vaste planten met het oog op diversiteit. Met financiële hulp van onder meer de Lutherse kerk verrees er een spiritueel labyrint, een kruidentuin en vooral veel tuin voor huurders. Inmiddels beheren gezinnen en organisaties in totaal 122 verschillende stukjes tuin voor 15 tot 50 dollar per jaar. Het grootste deel van hen woont in de buurt, maar sommigen komen helemaal vanuit buurstaat Illinois. Williams: “Natuurlijk kunnen zij ook groenten verbouwen in hun achtertuin. Ze komen voor alle andere dingen die we hier doen.”

De stad Milwaukee telt bijna 600 duizend inwoners. Ongeveer 40 procent van hen is Afro-Amerikaans, 37 procent blank, 17 Latino en 3,5 procent Aziatisch. De stad ligt in de ‘zuivelstaat’ Wisconsin (5,8 miljoen inwoners) en staat bekend om de beroemde bierbrouwerijen die er begonnen, zoals Pabst en Miller. Wisconsin is één van de zogenaamde *blue wall*-staten; democratisch gezinde staten waar Hillary Clinton zeker dacht te zijn van de overwinning. Zeven keer op rij won een Democraat er de verkiezingen. De opkomst in Wisconsin was met 66 procent de laagste sinds 1996.

In Milwaukee daalde de opkomst met dertien procent het sterkst. De daling was het grootst in de armste districten, waar mensen meer moeite hadden om aan de nieuwe ID-vereisten te voldoen. Een meerderheid (65 procent) in Milwaukee koos, in tegenstelling tot geheel Wisconsin, voor Clinton.

De Groene Partij heeft inmiddels een hertelling aangevraagd van de stemmen. Volgens Groene presidentskandidaat Jill Stein zijn er aanwijzingen dat er is gefraudeerd met stemcomputers. Stein wil ook hertellingen in de andere twee *blue wall*-staten waar Trump gewonnen heeft: Pennsylvania en Michigan. De uitslag werd 13 december bekend.

Lees verder op downtoearthmagazine.nl/hertelling-wisconsin

De buurman van Williams wil absoluut zijn eigen groenten niet verbouwen. “Dat vindt hij slavenwerk”

verhaal vaak. “Ik ken de waardigheid die erbij komt kijken als je jezelf leert voeden.” Lang niet iedereen ziet dat zo. De buurman van Williams wil absoluut zijn eigen groenten niet verbouwen, vertelt ze. “Dat vindt hij slavenwerk.” Williams probeert die opvatting tegen te gaan met een speciaal stukje tuin voor gesprekken over deze geschiedenis. Het perkje heet *Fieldhands and Foodways*. Op een bordje staat de begeleidende tekst: “Toen de Afrikanen dwangmatig naar Amerika werden gebracht, namen ze rijke agrarische tradities mee die de voedingsstoffen van Amerika voor altijd zouden veranderen.”

Jongereneducatie

Williams’ boodschap wordt opgepikt door tientallen kinderen uit de buurt die naar Alice’s Garden komen. Ze organiseert allerlei educatieve programma’s die onderwerpen behandelen van kruiden tot weerbaarheid. “Haal je kont van die stoel!” buldert de stem van Williams plotseling over de plantjes. Honderd meter verderop staat een jongen

op en kijkt schuld bewust om zich heen. “Ja, ik heb het tegen jou.” Williams kent de motivatie van haar studenten. Die verschilt enorm. Er zijn de jongens die Williams een paar keer per rondleiding opnieuw aan het werk moet zetten, Maar er is ook Adjua, een meisje dat je eigenlijk nooit iets hoeft te vragen. Adjua is een kruidenleerling die vier keer per week naar de tuin komt. Waarom? “Ik zorg graag goed voor mijn lichaam”, zegt ze terwijl ze een blaadje uit haar haar trekt. “Een deel daarvan is weten hoe je voedsel verbouwt.” Ze wil een holistische dokter worden en gaat naar de landbouwschool. Haar vriendinnen zijn minder geïnteresseerd in de tuin, vertelt ze. Ze doet het echt voor zichzelf. Dan rijdt ze weg op een witte racefiets.

Actualiteit

Soms lijkt het in Alice’s Garden nog maar weinig om eten te draaien. Er zijn yogalessen, filmavonden en spirituele bijeenkomsten, zoals wandelingen door het labrynt. Ook haakt Williams aan op actuali-

teiten, als zij dat nodig vindt. Na de vrij-spraak van een agent die een zwarte man had doodgeschoten – volgens Williams een geval van ‘zwart zijn op de verkeerde tijd en de verkeerde plek’ – organiseerde zij een bijeenkomst. Die keer liet ze alleen de donkere mannen aan het woord. Soms hoort ze van mannen die erbij waren dat ze zich nog nooit zo gehoord hadden gevoeld. En nu is er Trump. Met zijn verkiezing worden de tegenstellingen in het land in rap tempo verder uitvergroot. Maar Williams laat zich niet uit het veld slaan, en gaat in Alice’s Garden gewoon door met het tegenoverstelde: bruggen bouwen en mensen bij elkaar brengen. Zoals elk weekend staan er ook de zaterdag na de verkiezingen op de ambachtelijke markt in Alice’s Garden stalletjes waar Adjua bijvoorbeeld badzout verkoopt met kruiden uit de tuin. In een ander stalletje worden boeken verkocht. Williams: “We moeten iedereen uit zijn eigen, geïsoleerde wereldje trekken. Alice’s Garden blijft een oase van hoop, inspiratie en vreugde in de stad.” □

→ Republikein gestemd heeft, geheel onverwacht. Hillary Clinton dacht zeker van haar zaak te zijn, maar verloor met een verschil van 27 duizend stemmen. Waaraan heeft Trump dat plotselinge succes te danken? Analisten wijzen verschillende oorzaken aan. Zo heeft Clinton Wisconsin tijdens haar campagne genegeerd; ze kwam er niet één keer op bezoek. Belangrijker is waarschijnlijk de lage opkomst. Vooral in de stad Milwaukee, waar zeventig procent van de Afro-Amerikanen van Wisconsin woont, daalde de opkomst sterk. Afro-Amerikaanse kiezers waren beduidend minder enthousiast over Hillary Clinton dan vier jaar geleden over Barack Obama.

Maar het heetste hangijzer in Wisconsin is wat Amerikanen *voter suppression* noemen; nieuwe regelgeving die het voor kiezers moeilijker maakt om hun stem uit te brengen. Zo werden er deze verkiezingen in Wisconsin extra eisen gesteld aan identiteitsbewijzen. Dat leidde ertoe dat er 300 duizend stemmen minder werden uitgebracht dan vorige keer, zo berekende een federaal gerechtshof. Dat is meer dan het verschil in stemmen tussen Clinton en Trump. Als klap op de vuurpijl vroeg de Groene Partij een hertelling van de stemmen aan.

Met de nieuwe president zijn de Verenigde Staten weer terug bij af, zegt Williams gedeceideerd. “Trump staat voor alles waar de Verenigde Staten uit zijn voortgekomen: slavenarbeid van Afrikanen nadat de Europese kolonialisten de Indianen van hun land hadden verjaagd. Hij wijst groepen mensen af die anders zijn dan hij.”

Agricultuur

Op de website Urban Milwaukee legt Williams uit wat zij met Alice’s Garden wil bereiken. “Het is makkelijk om een tuin te maken waar buurtkinderen wortels, sla, en

bonen en tomaten verbouwen en leren over het milieu”, schrijft ze. Maar er is méér nodig. Dat geldt voor stadslandbouw in Milwaukee, maar ook voor andere Amerikaanse steden. De simpelste manier waarop ze het keer op keer duidelijk maakt, is door de nadruk te leggen op het woord *cultuur* in agricultuur. Aan haar tuintafels verwelkomt ze “de échte verhalen over de strijd en het onrecht verbonden met het verbouwen van voedsel”.

Bruggen bouwen tussen verschillende stadsbewoners kan volgens Williams goed rondom eten. Daarom maakt ze in haar binnenstadstuinen ruimte voor de gewassen van zoveel mogelijke verschillende mensen. Iedereen mag op zijn stukje verbouwen wat hij wil. “Ik zeg eigenlijk alleen dat ze het legaal moet houden”, lacht Williams. “En dat is nodig, geloof me.” Als ze door de tuin wandelt, herkent ze aan de hand van de gewassen wie waar boert. “Dit zijn meneer en mevrouw Kane uit Arkansas”, begint ze. “Dat zie ik aan de paarse sperziebonen uit het Zuiden.” Ze plukt een boon en stopt hem rauw in haar mond. “Ja, ik eet hier altijd gewoon dingen hoor.” Ze loopt weer verder. “Zie je dat stuk tuin vol pepers? Duidelijk

van Hmong.” Hmong zijn migranten uit de bergen van Zuid-Oost Azië en China. Zij kregen vaak asiel in de VS in ruil voor hun – grotendeels geheimgehouden – hulp tijdens de Vietnamoorlog. Met de landbouwvaardigheden waar ze vaak van leefden in Azië, verdienen ze nu de kost op Amerikaanse boerderijen. Of ze verkopen hun zelfverbouwde groenten op boerenmarkten in de stad.

Waardigheid

Verhalen als die van de Hmong koestert Williams in haar tuin. Net zoals het verhaal achter een oorspronkelijk Indiaanse “Three sisters garden”, met mais, pompoen en bonen. Kinderen die dat planten, moeten ook luisteren naar de geschiedenis en de nog altijd weinig geëerde landrechten van Indianen, vindt ze. Zelf weet ze precies waar haar eigen liefde voor zelfverbouwd eten vandaan komt. Haar grootvader had in het Zuiden een stukje eigen land en werkte daarnaast in een fabriek. “Eigendom van een blanke, natuurlijk.” Williams gaat er even bij zitten. “Die eigenaar maakte mijn opa zo vaak belachelijk dat mijn grootvader hem op een gegeven moment uit boosheid op zijn hoofd sloeg.” Het betekende het einde van zijn tijd in het Zuiden. Vrezend voor zijn leven, als straf van de KuKluxKlan, vluchtte hij nog dezelfde dag naar het Noorden. In de haast vroeg hij nog wel aan zijn vrouw om, als zij hem achterna kwam, zijn zoete aardappels en pinda’s mee te nemen. Met hulp van die gewassen bouwden Williams grootouders in Wisconsin een nieuw bestaan op. Williams hoorde het

“Échte verhalen over de strijd en het onrecht verbonden met het verbouwen van voedsel”

Lichter Licht

Het is weer de donkerste tijd van het jaar, dus we hebben behoefte aan licht. Daarom hier dé tip voor lichter licht!

Omdat mijn energieverbruik niet meer daalde (grrr, frustratie!), miste ik mijn maandelijkse energieboost bij het invullen van de meterstanden. Wat kon ik nog meer doen om energie te besparen? Toen ging er een lampje bij me branden.

Letterlijk! Want die lampen in ons huis hadden standaard allemaal lampenkappen. Maar als je wilt besparen, moet je niet meer 'standaard' denken. Is het niet vreemd dat we lampen hebben voor

hun licht, maar dat we die lampen vervolgens weer bedekken met lampenkappen, waardoor ze minder licht geven? Ik heb daarom de lampenkappen van alle lampen verwijderd. En wow, opeens waren die lampen veel te fel!

Dus hebben we de lampen door het hele huis gerouleerd. We hebben een paar ledlampen gekocht met een zeer laag wattage en ook veel lager lumen (lichtopbrengst), omdat we nu zonder die lampenkappen veel minder wattage nodig hebben voor dezelfde lichtopbrengst, dan met lampenkappen. De lampen met het laagste wattage hebben we gehangen op de plekken waar de lampen

Ik wens je voor 2017 op alle aspecten veel Lichter Licht!

het vaakst aan staan. En de lampen met een hoger wattage hangen op de plekken die we minder tot zelden gebruiken. De spaarlampen met het hoogste wattage hebben we uiteindelijk verwijderd en naar de tweedehandswinkel gebracht.

Door onze actie Lichter Licht realiseren we toch weer energie- én geldbesparing! En ik vind eerlijk gezegd lampen zonder lampenkappen ook veel mooier. Het staat heel minimalistisch. Zo is mijn interieur opeens ook nog trendy. En lampen zonder lampenkappen scheelt ook een hoop poetswerk. Wie wil dat nu niet?

Ik wens je voor 2017 op alle aspecten veel Lichter Licht!

Green Evelien leeft met haar gezin in de Ardennen een donkergroene eco-lifestyle en geeft ons ieder nummer een inspirerende tip. Neem ook een kijkje op haar website www.GreenEvelien.com

Mensen | De Activist

Bibi Bleekemolen, 31 jaar, werkt bij Fairphone **Missie:** mensen bewust maken van conflict-mineralen in producten

Wat zijn conflictmineralen? "Mineralen die gewonnen worden in conflictgebieden. Als strijdende partijen geld verdienen met mijnbouw, kunnen ze wapens kopen en soldaten betalen. Bij Fairphone gebruiken we de term ook om aandacht te vragen voor mensenrechten, arbeidsomstandigheden en milieuaspecten."

Wat hebben wij in Nederland met conflictmineralen te maken? "Conflictmineralen zitten in allerlei producten die we kopen en gebruiken. In telefoons, maar ook in een colablikje. Ze zijn overal."

Als het in zoveel producten zit, waarom hebben jullie dan voor telefoons gekozen? "Bij voeding denken veel mensen al na over hoe het geproduceerd wordt. Bij elektronica doen ze dat nog weinig. Een telefoon is een complex product. Als het lukt om dat een stapje eerlijker te maken, dan beïnvloed je een grote industrie erachter. En het is een symbolisch product: het zit altijd in onze broekzak en verbindt ons letterlijk met de hele wereld."

Je geeft voorlichting op scholen, bedrijven en conferenties bijvoorbeeld. Hoe reageren mensen op je verhaal? Ik merk dat de Fairphone het verhaal tastbaar maakt. Ik neem mensen letterlijk mee, de hele keten door. We maken een telefoon open en laten zien wat er in zit. Vervolgens laten we met filmpjes zien waar alles vandaan komt. Altijd met een positieve insteek: niet alleen over problemen praten, maar mensen ook de mogelijkheid geven zelf iets te doen. Als consument kun je keuzes maken.

Kan één eerlijk geproduceerde telefoon het verschil maken? We hebben van de Fairphone bewust een commercieel product gemaakt. Zo laten we aan andere bedrijven zien dat het echt anders kan.

"Bij elektronica beseffen nog maar weinig mensen hoe het geproduceerd wordt"

De dieren­tuin van de toekomst

“Wat is natuur nog in dit land? Een stukje bos, ter grootte van een krant”, dichtte J.C. Bloem. Die dichtregel was niet uit de lucht gegrepen: natuurgebieden in Nederland zijn vaak klein, door snel-wegen of steden omgeven. De echte sensatie van wildernis en weidsheid is er ver te zoeken.

Maar nu is ‘rewilding’ in opkomst. Het kernpunt van *rewilding* is, in de woorden van Helen Kopnina (zie de rubriek *Uitgesproken* in dit nummer): de natuur aan haar lot overlaten. Dat kan alleen in zo groot mogelijke gebieden, liefst met ecoducten aan elkaar verbonden, waar natuurlijke processen hun gang kunnen gaan. Het Deelerwoud is sinds vorig jaar toegevoegd aan het European Rewilding Network. De jacht is er afgeschaft. Dit beheer lijkt zijn vruchten af te werpen, zoals we kunnen lezen in het boek *Het Deelerwoud, wild en bijster land*. De wandelaar waant zich nog steeds niet in Afrika op de Serengetivlakte, maar kan er toch zomaar edelherten, damherten en wilde zwijnen tegenkomen. Sterker nog, de beheerder Natuurmonumenten geeft er een 100 procent wildgarantie.

Martien Frijns & Machiel Bosch stelden voor Natuurmonumenten een boek samen over dit gebied, zoals ze in 2013 al deden voor het natuurgebied Planken Wambuis. De kern van het boek wordt gevormd door de wandelingen die ze er maakten, samen met filosoof Clemens Driessen. Uiteraard discussiëren schrijvers en filosoof over natuur-beheer in Nederland, over de noodzaak van jagen en wat echte natuur nu is. Beheer van groot wild is in Nederland vaak een delicate kwestie; afschieten mag niet, maar laten lijden door voedselgebrek ook niet. En spreken we nu over natuur of over een park in het geval van het Deelerwoud? Mensen in een dichtbevolkt land als Nederland hebben steeds meer behoefte aan ‘natuurbeleving’ en daarom worden in het Deelerwoud ook safaritochten georganiseerd. Is dat misschien de toekomst van de dieren­tuinen, vragen de auteurs zich af: “een hermetische enclave van enkele duizenden hectares” met een “wilde dieren-ervaring”?

De wandelingen en vele foto’s roepen een sfeer op van avontuur en ontmoetingen met wilde dieren in het zo gecultiveerde Nederland. Daarbij hoeft de mens niet de bovenhand te hebben, zoals de schrijvers ondervinden in een ontmoeting met een Schotse Hooglander. Ze hebben oog voor de bijzondere planten en dieren in het gebied en hun onderlinge relaties. Na lezing beklijft het gevoel dat een van de

auteurs beschrijft als: “dat de Deelerwoud-wandeling – met weinig mensen, veel natuur en nog meer wilde dieren – een van de uniekste natuurervaringen van Nederland is”.

Manuel Beterams

Het Deelerwoud, wild en bijster. Martien Frijns & Machiel Bosch. Afdh Uitgevers, 2016. ISBN 9789072603548. 320 pagina’s. Prijs € 29,50.

PUBLICATIES

99 x inspiratie

Activisten zijn eigenlijk mensen zoals jij en ik, die elk op hun eigen manier in hun buurt of bedrijf of vakgebied het verschil maken. Daarom onze kadotip voor deze feestmaand: dit heerlijke boek met 99 inspirerende portretten van wereldverbeteraars. Een opbeurend kado voor de mensen om je heen. Of misschien wel gewoon voor jezelf.

99x De Activist. Te koop in de webwinkel van Milieudefensie: bit.ly/22F8Fp0. Prijs €15,- en voor leden: €9,90.

De nieuwste Vandana

Afgelopen zomer verscheen *Who Really Feeds the World*, het nieuwste boek van Vandana Shiva, de Indiase grootheid van de agro-ecologische beweging. Wie zorgt er nu eigenlijk echt voor dat iedereen te eten heeft? Shiva ontkracht in haar boek het idee dat we industriële landbouw en gentech nodig hebben om de wereld te voeden en houdt een pleidooi voor een rechtvaardige en ecologische landbouw en voedselvoorziening. Het eerste boek van Shiva dat in het Nederlands vertaald is. www.wiedewereldlechtvoedt.nl.

Wie de wereld nu echt voedt. Vandana Shiva. Uitgeverij Jan van Arkel. Oktober 2016. ISBN 978090-6224-018-0. 176 pagina’s. Prijs: € 19,95.

10 x toekomst

We worden overspoeld met berichten over hoe slecht het gesteld is met de wereld, maar horen we het ook als er iets goed gaat? Van armoedebestrijding tot toegang tot water: Johan Norberg geeft je 10 redenen om optimistisch te zijn.

Voor iedereen die wel een beetje hoop kan gebruiken bij de start van het nieuwe jaar.

Vooruitgang. Tien redenen om naar de toekomst te kijken. Johan Norberg. Uitgeverij Nieuw Amsterdam. December 2016. ISBN 9789046821756. Prijs €19,99.

BIOSCOOP

We maken het leven zelf gecompliceerd

De onverwachte filmhuishit *Down to Earth*, naamgenoot van dit blad, raakt eenzelfde soort snaar als het veelbesproken pleidooi van Jan Terlouw in *De Wereld Draait Door*. Blijkbaar worstelen veel mensen met soortgelijke vragen: welke wereld willen we achterlaten voor onze kinderen? En willen we eigenlijk wel leven zoals we dat nu doen? Het koppel Rolf Winters en Renata Heinen namen jaren geleden een redelijk intuïtief besluit om hun jachtige bestaan de rug toe te keren. Ze vertrokken met hun drie jonge kinderen naar de bossen bij Lake Michigan, waar ze van een Indianenstam leerden weer in contact te komen met zichzelf en de natuur. Een ongecompliceerd leven op het ritme van de seizoenen, het was precies wat ze nodig hadden. Geraakt door de wijsheid van medicijnman Nowaten, ‘Hij Die Luistert’, besloten ze na vier jaar op zoek te gaan naar meer mensen als hij. *Keepers of the Earth*, zoals zij dat noemen; mensen die oeroude kennis over het leven bezitten. En omdat Winters en Heinen die ervaringen wilden delen, besloten ze meteen ook een film te maken. Die blijkt bij ontzettend veel mensen aan te slaan: 20 duizend bezoekers in ruim een maand, voorstellingen in januari die begin december al uitverkocht zijn.

Een Indiase ‘earthkeeper’ roept op om respect te hebben voor dat wat kleiner en kwetsbaarder is dan wij. “Een olifant blaast eerst het pad leeg voor hij gaat lopen om geen insecten te pletten.” Ook Nowaten wijst erop dat we allemaal hetzelfde zijn; de dieren, de planten, wij. “We zien er alleen anders uit, sommigen vliegen, sommigen kruipen. Als je het tot de essentie terugbrengt, is het leven eigenlijk heel simpel. We maken het zelf gecompliceerd met onze gedachtenpatronen. En door wat anderen hebben bedacht om controle uit te oefenen op de mensheid. Er zijn geen vrijdenkende mensen meer.” De verhalen van de earthkeepers hebben een rustgevend, bijna meditatief effect. Hun woorden dragen ook een troostende en vrij optimistische boodschap over de staat van de wereld uit. De earthkeepers zien de chaos en ellende als een teken dat we aan de vooravond staan van een enorme mondiale transformatie, teweeggebracht door gewone mensen die hun ware pad beginnen te volgen en samen gaan werken. Uiteindelijk zijn we immers allemaal earthkeepers.

Wendy Koops

Down to Earth is nu te zien in de bioscoop.

BIOSCOOP

Wat als?

Ongelofelijk maar waar: aan de basis van fastfoodketen McDonalds stonden twee broers die eigenlijk een ‘duurzaam kapitalisme’ voorstonden: Mac en Dick McDonald. Het succes van hun hamburgertent was gebaseerd op een revolutionair en razendsnel productieproces, hun ideaal was een lage voetafdruk en goede arbeidsomstandigheden voor alle medewerkers. *The Founder* laat zien hoe de mislukte deur-aan-deurverkoper Ray Kroc aan boord stapt met een prachtverhaal over een franchise. Al snel komen de broers erachter dat de meedogenloze ondernemer hele andere plannen heeft.

The Founder draait vanaf 5 januari in de bioscoop.

TELEVISIE

Goedkooplust

Nooit eerder in de geschiedenis was er zoveel te koop, voor zo weinig geld. De verleiding van goedkope spullen is niet te weerstaan. Prijsvechters als Action, Big Bazaar en Flying Tiger doen dan ook goede zaken. Van een cadeautje voor jezelf of de kinderen tot volledige interieurdecoratie; alles voor slechts een paar euro. Maar steeds vaker knaagt er iets bij de kassa; hoe komen al die spullen eigenlijk zo goedkoop in het schap? En tegen welke prijs? In de driedelige documentaireserie *De prijsvechter* onderzoeken Roland Duong en Marijn Frank de oorzaken en gevolgen van onze goedkooplust. Zij beantwoorden vragen als: wordt de mens door zijn troepmakerij met uitserven bedreigd? En: heeft globalisering ons armer gemaakt?

De prijsvechter; over de grote gevolgen van kleine prijzen, vanaf 8 januari om 21.05 uur op NPO 2.

BIOSCOOP

Jacques Cousteau

Hij deed onderzoek voor oliebedrijven naar mogelijke booropecties in de oceaan en droomde ooit van het winnen van grondstoffen uit de zeebodem. De bijna iconische figuur Jacques Cousteau, stevast getooid met een rood petje, zag aanvankelijk vooral commerciële mogelijkheden voor de stille onderwaterwereld waarmee hij ons via zijn films liet kennismaken. De biopic *L’Odyssée* laat zien hoe deze kleurrijke, ijdele avonturier in de clinch lag met zijn zoon Philippe, die zich zorgen maakte over de vervuiling van de oceaan. Later kwam Jacques tot inkeer en verzette hij zich bijvoorbeeld tegen Franse kernproeven in de oceaan.

L’Odyssée draait vanaf 5 januari in de bioscoop.

Schenken voor ons klimaat...

“Mijn naam is Sophie Schut. Ik ben actrice en speelde onder andere in de musical De Tweeling en Soldaat van Oranje. In september ben ik begonnen aan een deeltijdstudie Filosofie.

Ik leerde Milieudefensie kennen op straat. Voor de Bijenkorf in Amsterdam werd ik overgehaald om 6 euro per maand te doneren. Sinds dit jaar schenk ik met belastingvoordeel. Dat doe ik voor een periode van vijf jaar. En daar heb ik geen spijt van, want het gaat niet goed met ons klimaat.

Ik heb niet het idee dat iedereen daar de noodzaak van inziet, dus zijn clubs zoals Milieudefensie belangrijk om mensen wakker te schudden en te houden. En natuurlijk ook om daadwerkelijk iets voor elkaar te krijgen op politiek vlak. Neem nou bijvoorbeeld TTIP. Daar had ik eerst niet zo'n beeld van, maar inmiddels weet ik wat dat verdrag inhoudt.

Sophie Schut, actrice

FOTO: RUDY HELLEWEGEN

Wat is schenken met belastingvoordeel?

Heb je er wel eens over nagedacht dat je donatie meer waard kan zijn zonder dat het je iets extra's kost?

Als je voor minimaal 5 jaar een vast bedrag schenkt aan Milieudefensie dan kun je dat bedrag ieder jaar van de belasting aftrekken. Hoe? Met een periodieke schenkingsovereenkomst. Afhankelijk van je inkomen en situatie kan dat tot wel 52% voordeel opleveren. Zo kun je extra doneren zonder dat je daar meer voor betaalt en kunnen wij nóg meer doen voor het milieu.

Download een overeenkomst via
www.milieudefensie.nl/schenken
Vragen? Neem contact op met de servicelijn:
bel 020 6262 620 of mail naar service@milieudefensie.nl

Wiebelen op een Wobbel

“Het speelgoed dat je je kinderen geeft, kun je zien als het visitekaartje van je opvoeding”, zegt Hannelore Blaauw van Wobbel aan de telefoon. Ze bracht een gebogen houten plank op de markt – in een nieuw jasje – die duurzaam gemaakt is en generaties lang mee gaat. Foto's en filmpjes van kinderen en hun Wobbel laten zien hoe veelzijdig de plank is: ga erop staan en het is een balansbord. Zet hem tegen de bank en het is een glijbaan. Popje erin en het is een bedje, maar het kan ook een knikkerbaan zijn, een podium, een racebaan voor speelgoedauto's, of toch een loungestoel. Ook leuk voor ouders, alleen al omdat je er een erg lekker ontbijt-op-bed op kunt serveren. Een pracht van een visitekaartje, zeggen wij.

De Wobbel is te krijgen in de maat 'original' en sinds kort ook in XL. Kies je lievelingskleur, van aquablauw tot poederroze, of gewoon blank hout. Tegen een meerprijs kun je er een laag duurzame kurk of vilt op laten plakken. Vanaf €99 via www.wobbel.eu/nl/shop/

Voordelen: Voor jong en oud. Aanbevolen door fysiotherapeuten. Gemaakt van FSC-hout, behandeld met watergedragen lak, afkomstig uit een fabriek die verwarmt op resthout in plaats van gas.
Nadelen: Doordat de plank in korte tijd erg populair is geworden, kan de levertijd oplopen. En hij is behoorlijk prijzig.

Bloedsinaasappelsorbetkersttoetje

Nog op zoek naar een veganistisch toetje voor de kerstdagen? Het biologische Bloedsinaasappelsorbetijs van Frozen Dutch schijnt echt verschrikkelijk lekker te zijn. Het rabarberijs van deze ondernemende types, van origine kunstenaar en socioloog, trouwens ook. Houd ze in de gaten, want de ijsvoornemens voor 2017 zijn verfrissend. Zo vormen de oudhollandse plant wilde gagel en de drop-plant de basis voor een nieuwe smaak. Ook op de planning: kokos/teunisbloemolie/onzelievevrouwe-bedstro ijs. Wij zijn benieuwd. Het ijs is verkrijgbaar bij Marqt en kost €2,99 per 125 milliliter.

Voordelen: Biologisch ijs op plantaardige basis, bijzondere en gedurfde smaken.
Nadelen: Vooral goed verkrijgbaar in de randstad.

Braadpan van spoorrails

Wil je je vrienden of je schoonmoeder imponeren met kerst? Dat kun je doen door iets op tafel te zetten in een Combekk Dutch Oven. Deze braadpan is gemaakt van gerecyclede Nederlandse treinrails, of van een oude brug. Stijlvol, robuust en van eigen bodem, zonder dat er nieuwe ijzererts voor gedolven hoefde te worden. Je kunt er bovendien ook een feestelijk brood in bakken (zie de website van Combekk voor recepten). Of er een ouderwets stoofpotje in klaarmaken, met of zonder vlees. De pannen zijn verkrijgbaar in verschillende modellen, bijvoorbeeld met geïntegreerde thermometer, allen geëmailleerd, onder andere bij www.greenjump.nl. De prijzen liggen tussen €99 en €219.

Voordelen: Hergebruikt staal, een beproefd en multifunctioneel ontwerp, geproduceerd in Nederland.
Nadelen: Het hoort er een beetje bij, maar de pan heeft een flink gewicht. Bovendien is 'ie wel een investering.

Service | Consument

Samenstelling **Merel van Goor-den Held**

Met deze feestdagen wordt er aan het eind van het jaar flink geschopt. Verlies je kritische blik daarbij niet! Wij bekijken ook dit nummer weer een aantal groene artikelen voor je.

Schone schutting

Chemisch geïmpregneerd hout wil je liever niet in je tuin. Toch kan het vinden van een alternatief knap lastig zijn. Deze schimmelbeits kan uitkomst bieden. Het werkt zo: je impregneert bijvoorbeeld grenenhout met lijnolie. Dit coat je met de levende schimmel *Aureobasidium pullulan*, die zich met lijnolie voedt. Dit levende schild houdt UV straling tegen, houdt het hout droog en verhindert dat andere, schadelijke, schimmels zich kunnen vestigen. De schimmel geeft het hout een matzwarte, natuurlijke kleur. Na het verstrijken van de levensduur van het behandelde hout, of wanneer het hout niet meer nodig is, kan dit samen met de biofinish volledig worden teruggebracht in de natuurlijke biologische kringloop, het mag daarom in de gft-afvalbak of op een vuurtje. Xhylo Biofinish is vanaf €19,95 verkrijgbaar via de webshop www.xyhlo.com/webshop.

Voordelen: Geen schadelijke stoffen in je tuin. Herstelt zichzelf van kleine beschadigingen.
Nadelen: Je moet eens in de paar jaar de schimmel voeden, door er met een roller lijnolie overheen te gaan.

Vredige honingkoek met karakter

Alles hangt met alles samen. Dat is fijn, zeker met kerstmis enzo, als we vrede willen met de hele wereld. Maar behalve vrede, innerlijk dan wel uiterlijk, kan het besef dat alles met alles samenhangt ook verontrusten, zeker op het niveau van ons eigen hachje. Giftige stofjes bijvoorbeeld, zijn overal, ook voor wie honderd procent biologisch eet en drinkt. Is het niet via fijnstof, restjes in het drinkwater, de dioxine in de grond waar de vrije uitlooppkippen scharrelen, dan wel via het gruis van de gemalen autobanden op het kunstgrasvoetbalveld. Het is niet anders, vandaag tenminste: wie weet hebben onze achterkleinkinderen de boel een beetje op orde weten te krijgen. Voorlopig moeten we het doen met een van vergif vergeven Nederland.

Precies de reden ook dat er geen biologische Nederlandse honing bestond: alle biologische honing in de Nederlandse winkels komt uit het buitenland. Want bijtjes houden zich op hun zoektocht naar nectar niet aan de grenzen van het kadaster. Dus een biologische appelboer mag de honing uit de bijenkasten in zijn boomgaard niet als biologisch verkopen. Want die bijtjes van hem vliegen gemiddeld in een straal van 1,5 kilometer rond de huiskorf en dus ook naar de burens die hun grond en gewassen met gifcocktails behandelen. Niet zo gek dat de wettelijke Europese regels voor officieel biologische honing zeggen dat 'de bijenkasten zo moeten worden geplaatst dat de bronnen van nectar en stuifmeel binnen een straal van 3 km van de locatie van de bijenkasten hoofdzakelijk bestaan uit biologische gewassen en/of spontane vegetatie...'

Vrijwel onmogelijk in Nederland, tenzij de honingbijen midden in natuurgebieden hun boodschappen doen. En dat doen de bijen van bijvoorbeeld imker Elmar Mook (imkerijdeoase.nl). Hij is een van de eersten én weinigen die officieel biologische (dus mét keurmerk) Nederlandse honing op de markt brengt, gewonnen door zijn bijtjes in onder andere natuurgebied De Weerribben. Met vooral 'spontane vegetatie', oftewel, wilde planten dus. Zonder resten bestrijdingsmiddelen, blijkt ook uit laboratoriumonderzoek dat Mook liet doen. Gifvrije lichtpuntjes! We hoeven toch niet helemaal op onze achterkleinkinderen te wachten.

We bakken kruidige honing-decemberkoek, die ook lang ná december nog uitstekend smaakt.

Michiel Bussink verbouwt eten, geeft workshops over eten en schrijft over eten. Onder andere in zijn boeken *Eten uit de buurt*, *Lekker Landschap*, *Ik eet dus ik ben* en *Smaakboek Achterhoeks fruit*. Vind hem op www.michielbussink.nl

Kruidige honingkoek

- ½ theelepel gemalen kardemom
- ½ theelepel kaneel
- ½ theelepel gemberpoeder
- 5 kruidnagels
- 7 zwarte peperkorrels
- ½ theelepel anijszaadjes
- ½ theelepel korianderzaadjes
- snuf gemalen nootmuskaat
- schil van een biologische sinaasappel
- 350 gram roggebloem
- ½ theelepel zout
- 16 gram bakpoeder (1 zakje)
- 150 gram suiker
- 275 gram heldere biologische honing
- 125 ml water

Maal de specerijen in een vijzel fijn. Hak de sinaasappelschil met behulp van een groot mes op een houten plank in zo klein mogelijke stukjes. Roer de specerijen en de sinaasappelschil door de roggebloem, samen met het zout en het bakpoeder. Breng de suiker, de honing en het water in een pan aan de kook en roer het met een mixer met deeghaken door het meel tot een soepel geheel. Doe het beslag in een met bakpapier bekleed bakblik, dek het af en laat een nacht rusten. Bak de koek drie kwartier in een op 170 graden voorverwarde oven en laat hem afkoelen op een rooster.

Arda Isildar, 30 jaar, net gepromoveerd aan het UNESCO-IHE Institute for Water Education in Delft

Onderzoekt: hoe we elektronisch afval duurzaam kunnen verwerken

Wat onderzoek je precies? Ik vergelijk twee methodes om koper en goud terug te winnen uit elektronisch afval. De ene methode maakt gebruik van bacteriën, de andere van chemicaliën.

Waarom is dit belangrijk? Elektronisch afval is een wereldwijd probleem dat vaak over het hoofd gezien wordt. Jaarlijks produceren we met z'n allen een enorme berg elektronisch afval van circa 50 miljoen kilo. De Europese Unie is verantwoordelijk voor zo'n 10 miljoen daarvan. Het meeste wordt simpelweg op vuilnisbelten gestort. Maar er wordt ook een deel verscheept naar ontwikkelingslanden, wat een verwoestend effect heeft op het milieu daar.

Wat moet er volgens jou gebeuren? Er zitten zo'n 60 verschillende metalen in elektronica. In plaats van deze op een vuilnisbelt te storten, zouden we zoveel mogelijk metalen moeten hergebruiken. Ik vind wel dat dit moet gebeuren binnen de regio waar het afval gecreëerd wordt. Het probleem verplaatsten naar ontwikkelingslanden levert alleen maar nieuwe problemen op.

Hoe draagt jouw onderzoek bij aan een duurzame oplossing? Ik heb ontdekt dat beide methodes op grote schaal inzetbaar zijn. De biotechnologische methode met bacteriën is wat duurzamer, de chemische methode is wat sneller en goedkoper. Ik pleit daarom voor een hybride aanpak waarin beide methodes gecombineerd worden. Ik verwacht dat het terugwinnen en hergebruiken van metalen uit elektronisch afval een snel groeiende markt wordt. Zelf hoop ik daar ook een rol in te kunnen spelen nu ik klaar ben met mijn promotieonderzoek.

“We verscheppen een deel van ons elektronisch afval naar ontwikkelingslanden, wat het milieu daar verwoest”

Brei mee voor Groningen
Milieudefensie gaat, in samenwerking met bewoners en ‘Breien met Agnes’, het kleinste huisje in Groningen inpakken met een deken van breiwerk. Samen breien we een warme deken voor Groningen: uit solidariteit met de bewoners in het aardbevingsgebied. Hiermee laten we op een creatieve manier zien dat we onze huizen beter moeten isoleren, zodat we geen gas meer nodig hebben uit Groningen. Kom naar een van de breicafés in Groningen en brei mee voor de deken.

Breicafé Losdorp
Wanneer: 13 december om 19.30-21.30uur
Waar: De Kleine Stal, Losdorp
Thema: Groninger gas verzet

Breicafé Groningen
Wanneer: 18 december om 15.30-17.30uur
Waar: De Wolkenfabriek, Energieweg 10, Groningen
Thema: Breien met de Klimaatbeweging

Breicafé Slochteren
Wanneer: 22 december om 19.00-21.00uur
Waar: Dorpshuis Tonegido, Hellum (gemeente Slochteren)
Thema: Gas(t)vrrije kerst

Inpakken kleinste huisje van Groningen met een deken van breiwerk
Wanneer: 3 maart om 15.00-17.30uur
Waar: Kloosterweg 17, Rottum
Aanmelden via breimee@milieu-defensie.nl of kijk op <https://milieu-defensie.nl/gasboringen-groningen/breien>.

Actiemaand melk
Van 6 februari t/m 4 maart organiseert Milieudefensie in het kader van de Eerlijke Melkcampagne een actiemaand. Wil je in jouw stad meedoen met een ludieke actie? Meld je dan aan via: <http://eerlijke-melk.nl/doe-mee>.

Manifestatie tegen CETA
Net voor de ratificatie van CETA in het Europees Parlement

Doe mee!
Kijk voor een actueel activiteitenoverzicht op www.milieudefensie.nl/doemee

plaatsvindt, houden we een manifestatie in Brussel – op 1 of 2 februari. Uiteraard afhankelijk van het politieke proces. Voor meer info, volg ons op facebook of stuur een mail naar ttip@milieudefensie.nl.

Reclaim the seeds
Zadenruilbeurs voor het vergroten van de landbouwdiversiteit en om aandacht te vragen voor de bedreigingen van grote bedrijven en Europese zadenwetgeving. Met lezingen. Toegang gratis. Georganiseerd door VELT, i.s.m. Reclaim the Seeds. www.velt.be
4 februari 2017, Broederscholen Hiëronymus vzw, Weverstraat 23, Sint Niklaas, België

Eco-Weekend GreenEvelien
Ook zo’n fan van onze columnist Green Evelien? Zij organiseert een eco-weekend met workshops, inspiratie en begeleiding voor een donkergroene lifestyle. 11-12 feb 2017, Kasteel Farnieres, Vielsalm, België. Prijs: €199 of €175. Meer info: info@greenevelien.com of www.GreenEvelien.com.

WoesteLand workshops
WoesteLand Academy wil jongeren betrekken bij natuur en duurzaamheid en geeft deze maand twee workshops.

21 jan 2017, Amsterdam, 10:00-15:00.
Inspireer jongeren met storytelling. Hoe kun je verhalen inzetten om jongeren te inspireren duurzaam te leven? Plantage Middenlaan 2c, Amsterdam.

11 feb 2017, Den Haag, 10:00-15:00.
Duurzaam Doen. Ontdek hoe makkelijk en leuk duurzaam leven kan zijn en hoe je dit kunt overbrengen op (andere) jongeren.

Elke workshop kost €35,-. Lunchpakket meenemen. Meer informatie: info@woestelandacademie.nl of www.woestelandacademie.nl.

Down to Earth
Nummer 38, december 2016

Down to Earth is een uitgave van Vereniging Milieudefensie. Het wordt gemaakt op basis van een onafhankelijk redactiestatuut. De artikelen geven niet noodzakelijk het standpunt van Milieudefensie weer.

Contact
Postbus 19199,
1000GD Amsterdam,
020 626 26 20
redactie@downtoearthmagazine.nl
www.downtoearthmagazine.nl

Redactie
Annemarie Opmeer (hoofd), Carolien Ceton (redacteur), Manuel Beterams

Redactieraad
Marlijn Dingshof, Karen van den Einde, John Verhoeven

Art-direction en vormgeving
8-13 Grafisch Ontwerpers, Marjan Peters.
www.8-13.nl

Druk
Senefelder Misset.
Gedrukt op 100% kringlooppapier.

Abonnement
Minimaal €35,- per jaar voor zes nummers. Je bent dan ook lid van Milieudefensie. Opzeggen kan telefonisch bij de Servicelijn van Milieudefensie (020 626 26 20, ma t/m do van 09.30 -16.30 uur)

Advertenties
YUNO,
Henriëtte Tomassen,
06 508 44 808
info@yuno.nu,
www.yuno.nu

ISSN: 2211-0712

Slobbe

(Vallende) sterren

Ik sliep op Rottumerplaat. Nou ja, slapen kon je het niet noemen. Het was vrieskoud; het Wad werd afgedekt door dunne laagjes ijs en mijn slaapzak was daar niet op ingesteld. 's Nachts zwierf ik over het eiland. Klappertandend. Handenwringend. En genietend. Er zijn geen wegen, geen paden, geen structuren. De kustlijn verandert met de dag. Zeehonden duiken op en onder en miljoenen vogels voegen zich naar het ritme van getijden.

Ik was alleen en het was donker. Donkerder dan donker. Donkerder dan donkerder dan ... met boven mij een zee van sterren. Die sterren waren mij een huis; een wereld waar ik bij hoor. De Melkweg. Het universum. Een stille roep van overver, die mij heel vertrouwd klonk.

En 's ochtends, zo gauw de zon aan warmte won, vlijde ik me neer, in een willekeurig duinpannetje, ergens uit de wind, om nog wat te doezen. De kou trok langzaam uit mijn botten. De sterren verdwenen uit het zicht. Ze verscholen zich achter de zon, om weer terug te komen als het avond werd.

Dark Sky Park de Waddenzee. Veel vrienden die naar Terschelling, Vlieland, Schiermonnikoog gaan, doen dat voor de sterren.

Al moet je daar binnenkort de stad niet meer voor uit. Want een groep Japanners – van de start-up ALE – gaat vallende sterren maken. ‘Mensen in Japan zijn zo druk met het dagelijks leven, we willen ze dichterbij bij cultuur, natuur en wetenschap brengen om te ontspannen,’ zegt de directeur van het bedrijf.

Over een kleine twee jaar lanceert hij een satelliet, die zo wordt afgesteld dat deze rond middernacht langs diverse grote steden zweeft. Vanuit die satelliet worden meteorieten van 2 centimeter afgevuurd – ‘Alsof het kogels zijn’ – die fel oplichten als ze naar beneden vallen.

Iedere show zal bestaan uit een dozijn meteorieten. Vallende sterren op bestelling; goed voor huwelijksaanzoeken of voor andere speciale momenten. Voor mensen die geen puf hebben om helemaal naar de Waddenzee te gaan, die terugschrikken van kou of bang zijn voor het donker.

Thomas van Slobbe is directeur van Stichting wAarde en thriller-auteur. Elk nummer deelt hij met ons een lichtvoetig verhaal over duurzaamheid.

Dit is de laatste column van Thomas van Slobbe. Volgend jaar gaat hij zijn literaire blik richten op boeken als de nieuwe recensent voor Down to Earth.

Illustratie: Renée Gubbels

Menselijke spierkracht

Gedurende het grootste deel van de geschiedenis was de mens zelf de belangrijkste bron van mechanische energie. Het bouwen van steden, het graven van kanalen, het wassen van kleren, het maken van meubilair, het organiseren van communicatie en transport: het gebeurde allemaal grotendeels met menselijke spierkracht als energiebron, slechts hier en daar aangevuld met windkracht, waterkracht of de spierkracht van dieren. Alleen voor het leveren van thermische energie rekende de mens op brandstoffen: het verbranden van hout en turf zorgde voor verwarming, koken en industriële processen zoals zout- en glasproductie.

Vandaag speelt menselijke spierkracht vrijwel geen enkele rol meer in de productie van mechanische energie. Zelfs de minuscule fysieke inspanningen zijn nu vervangen door een apparaat met een snoer of batterijen. Nochtans kan een mens op een stationaire fietsmachine ongeveer 100 watt elektriciteit produceren, wat overeenkomt met het vermogen van een zonnepaneel van 1 vierkante meter op een zonnige zomerdag in Nederland. Bovendien is menselijke spierkracht, in tegenstelling tot wind en zon, op afroep beschikbaar. Het is ook de enige energiebron die toeneemt naarmate er meer mensen zijn, terwijl andere energiebronnen over een steeds groeiende wereldbevolking moeten worden verdeeld.

Kunnen we met alleen maar spierkracht een moderne levensstijl volhouden? Op het eerste gezicht lijkt het antwoord negatief te zijn, gezien het enorme energieverbruik in geïndustrialiseerde landen. Toch kunnen een heel aantal hoogtechnologische apparaten prima

worden aangedreven met spierkracht. Een uur fietsen is genoeg om vier uur op een laptop te kunnen werken, of om acht uur lang een LED-bureaulamp op te lichten. Naarmate digitale technologie steeds energie-efficiënter wordt, wordt het ook steeds realistischer om ze op menselijke energie te laten werken.

Andere toestellen zijn veel moeilijker te verzoenen met spierkracht. Dat geldt vooral voor alle apparaten die hitte opwekken: broodroosters, kookfornuizen, waterkokers. Een sneetje brood roosteren met spierkracht is alleen maar weggelegd voor atleten. Je kan daaruit opmaken dat menselijke spierkracht tekort schiet als energiebron, maar je kunt je evengoed afvragen of het probleem niet bij de moderne technologie ligt. Waarom thermische energie omzetten in elektrische energie en dan opnieuw in thermische energie als je ook gewoon een sneetje brood boven een vuur kunt roosteren? Menselijke spierkracht is in de geschiedenis nooit ingezet voor het leveren van thermische energie, dus waarom zouden we dat nu wel doen?

Kris De Decker is oprichter van Lowtech Magazine en geeft ons elk nummer feit en fictie rond een hightech oplossing voor een duurzamere samenleving. www.lowtechmagazine.be

Ijs is leven

Dit is hoe het eruit ziet als bergbewoners in Ladakh, op het Tibetaanse plateau, zich niet neerleggen bij klimaatverandering. In de hoge woestijngebieden in de Himalaya regent het nauwelijks. Het enige water dat voorhanden is, is smeltwater van gletsjers. Dat water is vooral tijdens de korte, vruchtbare periode in april en mei hard nodig voor de landbouw. Doordat de gletsjers – dankzij klimaatverandering – steeds eerder en harder smelten, raken ze steeds verder van de dorpen verwijderd en neemt het watertekort elk voorjaar toe. Totdat het smeltwater, soms pas in juli, de dorpen bereikt en er ineens overstromingen zijn. Na twee jaar experimenteren bedachten de mensen van het SECMOL Alternative Institute in Pheyang, een dorp en gelijknamig klooster in Ladakh, een oplossing: kunstmatige gletsjers in de vorm van een stupa. Een structuur wordt vanaf september besproeid met water uit de smeltwaterstroom. De kegelvorm zorgt ervoor dat het ijs pas smelt in de lente, als het water het hardste nodig is. De uitvinders willen nu tientallen ijsstupa's maken om water in op te slaan, waarmee de woestijn vruchtbaar gemaakt kan worden. Met de opbrengsten willen ze een alternatieve universiteit beginnen, waar zaken als ontwikkeling van het berggebied en klimaatadaptatie worden bestudeerd.

Doneren kan op icestupa.org.

Tekst: Anemarie Opmeer | Beeld: Icestupa / Lobzang Dadu

TONZON

WARMERE VLOER MET MINDER ENERGIE

DOOR
HET BESTE
ISOLEREND
EFFECT

Warmere vloer door beter isolerend effect

TONZON Thermoskussens isoleren op een effectievere manier dan andere vloerisolaties. De Thermoskussens blokkeren de warmtestraling door de vloer waardoor bestaande vloeren warmer worden dan de lucht boven de vloer. Zelfs mensen met vloerverwarming in nieuwere woningen merken op dat de Thermoskussens een opmerkelijk effect hebben: "de vloer wordt nu warm op plekken waar deze voorheen niet warm werd". Het wooncomfort stijgt daarmee aanzienlijk. En het gasverbruik wordt beduidend minder. Bij woningen met radiatoren scheelt de energiebesparing gemiddeld 15 tot 20% en bij woningen met vloerverwarming tot wel 40%.

Minder vochtproblemen

De Thermoskussens worden gecombineerd met een stevig woningbreed zeil op de bodem van de kruipruimte. Deze Bodemfolie stopt de verdamping van vocht waardoor er geen vocht uit de bodem meer kan doordringen tot in de woning. De warmere vloer en de lagere vochtigheid geven schimmels en huisstofmijten nauwelijks nog kans en de muffe geur uit de kruipruimte wordt beperkt. Het resultaat van deze gecombineerde aanpak is een comfortabele, energiezuinige en gezonde woning.

Meer informatie of een vrijblijvende offerte?
Kijk snel op **tonzon.nl**

OPEN DAG: 14 januari 2017. Lees meer op TONZON.nl/opendagen

TONZON Vloerisolatie: een klasse apart

I: tonzon.nl E: info@tonzon.nl T: 0900 - 28 66 966 (0,10 p/min)

